

گزارش پژوهشی

سال هفدهم، شماره ۱۵۵، مرداد ۱۴۰۳

نقش قوه قضائیه در بهبود فضای کسب و کار

پژوهشگران:

دکتر اصغر مبارک

احمد رضا موسوی مصباح الشریعه

ویراستاری و صفحه آرایی: محمد روشنی

انتشارات سازمان بازرسی کل کشور

مرکز آموزش و پژوهش های سلامت اداری و مبارزه با فساد

مطالب مندرج در این گزارش نشانگر دیدگاه نویسنده آن است

و لزوماً نمایانگر دیدگاه سازمان بازرسی کل کشور نیست.

کلیه حقوق این اثر متعلق به سازمان بازرسی کل کشور می باشد و هرگونه انتشار بدون مجوز، غیرمجاز است.

تهران: خیابان آیت الله طالقانی، تقاطع شهید سپهبد قری، سازمان بازرسی کل کشور

شماره تماس: ۸۸۸۴۴۶۱۴ - ۰۲۱ - ۱۳۶.ir.nashr@Bazrasi

فهرست

۳	گزارش در یک نگاه
۴	مقدمه
۵	۱. مفهوم شناسی
۵	۱-۱. فضای کسب و کار
۷	۲-۱. تولید ملی
۸	۲. تولید در سیاست های کلی نظام و قوانین
۸	۱-۲. سیاست های کلی نظام
۱۰	۲-۲. قوانین عادی
۱۳	۳. جایگاه ایران در حمایت از فضای کسب و کار بر اساس شاخص ها
۱۴	۱-۳. زیر شاخص های فضای کسب و کار
۲۰	۴. وضعیت فضای کسب و کار ایران در جهت حمایت از تولید داخلی
۲۱	۱-۴. فضای کسب و کار و رشد اقتصادی
۲۴	۲-۴. کارآفرینی و محیط کسب و کار
۲۸	۵. وابستگی بهبود فضای کسب و کار به عملکرد دستگاه قضا
۳۳	۶. تأثیر عملکرد نظام قضایی در ارتقای کارآیی بنگاه ها
۳۵	۷. نقش قوه قضائیه کارآمد در رشد سرمایه گذاری و تولید
۳۹	۱-۷. وظایف دولت در تأمین و حفظ محیط سیاست گذاری درست
۴۱	۲-۷. نقش فضای کسب و کار در سیاست گذاری نهادهای تولیدی و کارآفرینانه
۴۲	۸. راهکارهای رونق تولید در بیان رهبری
۴۲	۱-۸. برخورد با قاچاق
۴۳	۲-۸. قانون گذاری و سیاست گذاری صحیح
۴۳	۱-۲-۸. پرهیز از وضع مقررات دست و پاگیر
۴۴	۲-۲-۸. ثبات در قوانین و ایجاد احساس امنیت
۴۵	۳-۲-۸. شفافیت سیاست ها و مقررات اقتصادی

- ۴۸-۲-۸. انسجام و هم خوانی سیاست ها و مقررات اقتصادی ۴۸
۹. موانع عام حقوقی رونق تولید ۴۸
- ۹-۱. عدم امنیت سرمایه گذاری ۴۸
- ۹-۲. بی ثباتی قوانین و مقررات ۵۰
- ۹-۳. ناهماهنگی قوانین و مقررات ۵۲
- ۹-۴. پراکندگی و تورم قوانین و مقررات ۵۳
- ۹-۵. متزلزل بودن حقوق مالکیت در اثر رواج اسناد عادی در معاملات اموال غیرمنقول ... ۵۵
۱۰. راهکارهای نظام قضایی در بهبود فضای کسب و کار ۵۶
- ۱۰-۱. تضمین اجرای قراردادها ۵۶
- ۱۰-۲. حمایت از ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول ۶۰
- ۱۰-۳. بهبود روند رسیدگی به ورشکستگی و پرداخت دیون ۶۱
- ۱۰-۴. تسهیل فرایند ثبت شرکت ها ۶۲
- ۱۰-۵. ایجاد پنجره واحد صدور مجوز ۶۲
- ۱۰-۶. افزایش سرعت دادرسی در دعاوی تجاری ۶۳
۱۱. نتایج و پیشنهادها ۶۵
- منابع ۶۷

گزارش در یک نگاه

در گذشته، نظام قضایی نقش خاصی را در عرصه اقتصاد برعهده نداشت، اما امروزه نقش غیرقابل انکاری را در فضای کسب و کار برعهده دارد و کشورهای مختلف سعی دارند تا با تقویت بنیان‌های حقوقی و قضایی جامعه، در توسعه و پیشرفت اقتصادی به نقش‌آفرینی بپردازند. پژوهش پیش‌رو با روشی توصیفی - تحلیلی و جمع‌آوری داده‌ها به شیوه کتابخانه‌ای برای پاسخ‌گویی به این سؤال تهیه گردیده که «نظام قضایی چه نقشی را در بهبود فضای کسب و کار» دارد؟ نتایج حاصل از پژوهش، حاکی از نقش پررنگ نظام قضایی در عرصه اقتصادی است. کشورهای که از نظام قضایی سالم، مستحکم و منسجمی برخوردارند، فضای بهتری نیز برای کسب و کار دارند و شاخص‌های کسب و کار نیز وضعیت بهتری را نشان می‌دهد. مقام معظم رهبری آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) شعار سال‌های اخیر را با محوریت اقتصاد تعیین نموده‌اند که نشان‌دهنده اهتمام و توجه ویژه ایشان به این موضوع است. معظم‌له امنیت قضایی را یکی از لوازم امنیت در تمامی عرصه‌ها و ازجمله اقتصاد معرفی کرده‌اند و بیان داشته‌اند که علی‌رغم اینکه بیشترین نقش را در مدیریت اقتصادی، قوه مجریه برعهده دارد، اما قوه قضائیه نیز نقش مهمی را می‌تواند ایفا نماید. پراکندگی، تورم، ناهماهنگی و بی‌ثباتی قوانین و مقررات، عدم امنیت سرمایه‌گذاری و تزلزل حقوق مالکیت نیز ازجمله مهم‌ترین موانعی است که بر سر راه بهبود فضای کسب و کار قرار داشته و قوه قضائیه می‌تواند در کاهش این موانع نقش‌آفرینی کند. کاهش سرعت دادرسی در دعاوی تجاری، تسهیل فرایند ثبت شرکت‌ها، بهبود روند رسیدگی به ورشکستگی و پرداخت دیون، حمایت از ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول و تضمین اجرای قراردادها نیز از راهکارهای قضایی بهبود فضای کسب و کار در نظام حقوقی ما است.

واژگان کلیدی: کسب و کار، نظام قضایی، امنیت قضایی، تولید.

مقدمه

امروزه نقش قوه قضائیه به‌ویژه عملکرد نهادهای قضایی در جهت بهبود محیط کسب و کار مورد توجه جدی صاحب‌نظران قرار گرفته است. نقش قوه قضائیه و تأثیرگذاری عملکرد این قوه بر محیط کسب و کار که تا سال‌های اخیر مورد بی‌اعتنایی یا لاف‌گفتی قرار گرفته بود، می‌تواند از جنبه‌های مختلف بر مفاهیمی همچون توسعه، رشد اقتصادی، سرمایه‌گذاری و کارآمدی بنگاه‌ها مورد توجه قرار گیرد.

حمایت از حقوق سرمایه‌گذاران و ایجاد امنیت روانی برای جذب سرمایه، موجب گره خوردن فعالیت‌های اقتصادی با نظام حقوقی و قضایی و همکاری این دو بخش شده است. برای ایجاد یک فضای کسب و کار مناسب و محیط قانونی جذاب برای سرمایه‌گذاران، نظام حقوقی و قضایی باید امنیت سرمایه آن‌ها را تضمین نماید و در صورت ایجاد هرگونه تهدید برای حقوق قانونی افراد، توانایی حمایت از صاحبان حق را داشته و در حفظ و نگهداری سرمایه آنان از هیچ تلاشی دریغ نکند (شیرکوند، ۱۳۹۹).

اخیراً در ایران نیز نقش قوه قضائیه در امور اقتصادی و بهبود فضای کسب و کار در قالب اقتصاد مقاومتی مورد توجه قرار گرفته است؛ برای نمونه در ماده ۸ دستورالعمل پیگیری اجرای سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در قوه قضائیه (مصوب رئیس قوه قضائیه مورخ ۱۳۹۶/۶/۲۹)، پژوهشگاه قوه قضائیه مکلف شده که مطالعات و بررسی‌های میدانی و تطبیقی را در امور زیر انجام دهد:

(الف) شناسایی آسیب‌ها و موانع حقوقی و قضایی سرمایه‌گذاری در داخل کشور و راهکارهای ارتقای امنیت قضایی و حمایت از سرمایه‌گذاری مولد؛

(ب) مطالعه تطبیقی جهت بهره‌گیری از تجربیات کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه پیرامون نقش قضاء در امنیت و توسعه اقتصادی.

مبنای نظری توجه بیشتر و دقیق تر به نقش قوه قضائیه در بهبود محیط کسب و کار آن است که تحقق حاکمیت قانون به عملکرد مطلوب قوه قضائیه به عنوان اصلی ترین نهاد اعمال کننده قانون بستگی دارد. حتی بهترین نوع قوانین ماهوی نمی توانند موجب برقراری حاکمیت قانون در کشوری شوند که قوانین فاقد ضمانت اجرای مؤثر هستند (مرکز مالگیری، ۱۳۹۶: ۱۱).

پژوهش پیش رو با هدف پاسخ گویی به این سؤال سامان یافته که دستگاه قضایی چه نقشی را در بهبود فضای کسب و کار می تواند ایفا نماید؟ در همین راستا به این سؤال نیز پاسخ داده می شود که چه موانع حقوقی بر سر راه رونق تولید وجود دارد که قوه قضائیه می تواند در رفع آن تلاش کند؟ در نهایت مجموعه ای از راهکارها نیز برای بهبود فضای کسب و کار توسط نظام قضائی، ارائه می گردد.

۱. مفهوم شناسی

در این قسمت، دو مورد از واژگانی را که در پژوهش حاضر نقش بنیادینی دارند، به صورت مشروح بیان می گردد:

۱-۱. فضای کسب و کار

«فضای کسب و کار» به عنوان یکی از مهم ترین مباحث اقتصاد کلان در دهه های گذشته برای کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه مطرح بوده است، اما تعریف جامعی از آن که مورد قبول همه واقع شود در ادبیات اقتصادی وجود ندارد. عمده تعاریف از فضای کسب و کار، محیط سیاسی، قانون گذاری و رفتاری جامعه در قبال سرمایه گذاران را به عنوان مهم ترین ارکان تشکیل دهنده آن به کار برده اند؛ بنابراین فضای کسب و کار، عوامل مؤثر بر عملکرد واحدهای اقتصادی می باشد که فراتر از اختیارات مدیران بنگاه و کارآفرینان بوده و پیش از ورود بنگاه های اقتصادی در مسیر کسب و کار توسط

سیاست‌گذاران و قانون‌گذاران مشخص می‌شود (گزارش بانک جهانی، ۲۰۱۵). گزارش توسعه بانک جهانی (۲۰۱۵)، بهبود فضای کسب و کار را یکی از چالش‌های اساسی کشورهای در حال توسعه به علت سطح نامناسب فعالیت‌های اقتصادی معرفی کرده و آن را برای ایجاد فرصت‌های شغلی، کاهش فقر و بهبود استاندارد زندگی مردم اساسی دانسته است. بهبود فضای کسب و کار تنها محدود به کشورهای در حال توسعه نمی‌باشد و برای کشورهایی که در سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه (OECD) عضویت دارند نیز به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل بازدارنده بیکاری و فقر مطرح شده است.

سهولت قوانین برای آغاز یک کسب و کار جدید، به همراه قوانین جامع در تضمین حقوق مالکیت خصوصی، دو مورد از مهم‌ترین شاخص‌هایی هستند که تأثیر بسزایی در ایجاد انگیزه برای عملی کردن ایده‌های کارآفرینان دارد. از زمانی که شاخص فضای کسب و کار برای کشورهای جهان محاسبه می‌شود، مطالعات بسیاری با استفاده از این شاخص انجام شده است که نشان می‌دهند بهبود فضای کسب و کار نقش مهمی در رشد اقتصادی کشورهای مختلف دارد و این امر موجب شده است تا کشورها در راستای اصلاح قوانین خود اقدام نموده و در پی دستیابی به جایگاه بهتری در رتبه‌بندی فضای کسب و کار باشند. در کشورهایی که سیاست‌مداران در پی کاهش فقر و بیکاری و نیز افزایش کیفیت زندگی مردم هستند، بهبود در فضای کسب و کار اهمیت اساسی دارد. این اهمیت در شرایطی که کشورهای فقیر و در حال توسعه با فشارهای فزاینده‌ای از جهانی شدن اقتصاد روبه‌رو می‌باشند، اهمیت بیشتری پیدا کرده است (نصیری اقدم، ۱۳۸۵). وقتی که شرایط شفاف باشد، بخش خصوصی تمایل بیشتری به سرمایه‌گذاری دارد و یا اشتغال ایجاد کند و بهره‌وری را افزایش دهد و این امر موجب ارتقاء رشد و افزایش و گسترش فرصت‌ها برای اقشار فقیر جامعه خواهد شد. فراهم کردن فضای کسب و کار مناسب و قوانین و مقررات مرتبط با حمایت از حقوق مالکیت از اهمیت

بالایی برخوردار است. مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر فضای کسب و کار را می‌توان در سه گروه کلی دسته‌بندی کرد (گزارش بانک جهانی، ۲۰۱۵).

۱-۲. تولید ملی

تولید از لحاظ لغوی از ریشه «ولد» می‌باشد که به معنی ایجاد دستیابی به چیزی به سببی از اسباب، ترجمه شده است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۸۸۳). در فرهنگ‌های فارسی نیز تولید به پدید آوردن، زادن، ایجاد و چیزی را از چیز دیگر به وجود آوردن معنا می‌شود (عمید، ۱۳۸۹: ۱۲۰) یکی از کلیدواژه‌هایی که در علم اقتصاد به آن پرداخته می‌شود، تولید ملی است.

در تعریف تولید ملی به ارزش پولی همه کالاها و خدماتی که در طول یک سال در یک کشور تولید می‌شود توجه شده است؛ بدین ترتیب تولید ملی در یک بازه زمانی مشخص مثلاً یک سال است و معمولاً بر حسب دلار در سال، پوند در سال و... محاسبه می‌شود. برای محاسبه ارزش پولی و جمع‌پذیر کردن تولیدهای مختلف با مقیاس‌های متفاوت، مقدار تولید را در قیمت جاری آن‌ها ضرب کرده و ارزش پولی به دست می‌آید. از آنجایی که ممکن است در محاسبه ارزش پولی کالاها و خدمات مختلف دچار محاسبه مضاعف شویم، فقط ارزش کالاها و خدمات نهایی منظور می‌شود (روزبهان، ۱۳۷۹: ۱۳۴). مفهوم تولید در این تعریف علاوه بر سیر تحول کالاها شامل کلیه خدماتی است که در بهبود فایده کالا استفاده می‌شود (قنادان، ۱۳۸۶: ۱۰۳).

در یک تقسیم‌بندی «تولید ملی» به «تولید ناخالص ملی» و «تولید ناخالص داخلی» تقسیم می‌شود. تولید ناخالص داخلی، به ارزش پولی مجموع کالاها و خدمات نهایی تولیدشده در داخل یک کشور در یک سال مشخص اطلاق می‌شود؛ اما تولید ناخالص ملی، عبارت است از تفریق تولید ناخالص داخلی از ارزش پولی کالا و

خدمات تولیدشده در داخل توسط خارجی‌ها، به‌علاوه ارزش پولی کالا و خدمات تولیدشده توسط شهروندان آن کشور در سایر کشورهای خارجی (مفتخری مظاهری، ۱۳۹۱: ۸۰-۷۹)؛ بنابراین تفاوت اجمالی این دو اصطلاح بدین صورت است که در تولید ناخالص داخلی، ارزش کل پولی کالاها و خدمات نهایی تولیدشده در درون مرزهای یک کشور اعم از اینکه توسط شهروندان یا خارجی‌ها تولید شده باشد، مدنظر قرار می‌گیرد؛ این در حالی است که در تولید ناخالص ملی ارزش کالاها و خدمات نهایی تولیدشده توسط شهروندان یک کشور اعم از اینکه در داخل مرزها باشند یا خارج نشان داده می‌شود؛ لذا معمولاً تولید ناخالص ملی بیانگر فعالیت اقتصادی شهروندان یک کشور است و تولید ناخالص داخلی، نشانگر قدرت اقتصادی یک کشور است در مقابل تولید ناخالص ملی یا داخلی تولید خالص ملی وجود دارد که در آن اگر از تولید ناخالص ملی یا داخلی ارزش پولی استهلاک و هزینه‌های جایگزینی سرمایه‌های فرسوده کم شود، مقدار مشخص می‌شود. اگرچه این معیارها از جامع‌ترین روش‌ها برای سنجش کل تولید در اقتصاد است، ولی این شاخص‌ها به‌خوبی نشان‌دهنده رفاه کلی اقتصاد نیست و فقط ابزاری برای شناسایی سطوح کنونی نرخ فعالیت‌های تولیدی می‌باشد؛ به‌همین خاطر در تولید ناخالص ملی یا داخلی بین بهبود کیفی و کمی کالاها تفاوتی قائل نمی‌شوند و هر دو را به‌عنوان رشد اقتصادی در نظر می‌گیرد (بزرگر، ۱۳۹۳: ۱۷).

۲. تولید در سیاست‌های کلی نظام و قوانین

مسئله تولید هم در سیاست‌های کلی نظام و هم در قوانین عادی مورد توجه مقنن بوده است. در این قسمت به این دسته از سیاست‌ها و قوانین می‌پردازیم:

۲-۱. سیاست‌های کلی نظام

مهم‌ترین سند در این زمینه، سیاست‌های کلی تولید ملی و حمایت از کار و سرمایه

ایرانی می‌باشد که در سال ۱۳۹۱ ابلاغ شده است. در این سند ۲۳ بندی، راهبردهای مهمی در خصوص تولید بیان شده و از این حیث جامع‌ترین سند سیاستی محسوب می‌شود. بالا بردن قدرت رقابت و افزایش بهره‌وری عوامل، تقویت تحقیق و توسعه و نوآوری‌ها و بهره‌گیری از آن در جهت تولید حمایت از تولیدات دانش‌بنیان و محصولات راهبردی، بهبود فضای کسب و کار با هدف افزایش تولید، افزایش سهم بخش‌های تعاونی و خصوصی در تولید ملی، شفاف‌سازی اقتصادی، تنقیح و اصلاح قوانین و مقررات برای تسهیل فعالیت در بخش‌های تولیدی و رفع موانع سرمایه‌گذاری از جمله مهم‌ترین راهبردهای این سند می‌باشد.

مسئله تولید در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی نیز مورد تأکید است. در سال ۹۲، با هدف تأمین رشد پویا و بهبود شاخص‌های مقاومت اقتصادی و دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز بیست ساله، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی با رویکردی جهادی، انعطاف‌پذیر، فرصت‌ساز، مولد، درون‌زا، پیشرو و برون‌گرا ابلاغ می‌شود. این سیاست‌ها در ۲۴ بند تهیه شده که تقریباً در ۱۲ بند آن به صورت مستقیم به بحث تولید اشاره شده است که نشان از اهمیت تولید در این سند دارد. افزایش سهم تولید و صادرات محصولات خصوصاً در حوزه محصولات و خدمات دانش‌بنیان، تقویت عوامل تولید در جهت افزایش بهره‌وری، اولویت دادن به تولید محصولات راهبردی و تنوع در مبادی تأمین کالاهای وارداتی، ارتقاء کیفیت و رقابت‌پذیری در تولید، از جمله مباحث مطرح در این سند می‌باشد.

در سیاست‌های کلی علم و فناوری نظام آموزش عالی تحقیقات و فناوری نیز بر مسئله تولید تأکید شده است؛ به طوری که در بند ۶ این سیاست‌ها بر گسترش همکاری‌ها در حوزه علم و فناوری در جهت حمایت از تولید اشاره گردیده است. در این بند حمایت از توسعه صنایع و خدمات متکی بر علوم و فناوری‌ها مورد تأکید است؛

به‌ویژه فناوری‌های جدید و محصولات دانش‌بنیان که در صنایع تولیدی نقش مؤثر دارند. در این رابطه توجه به حوزه‌های دارای مزیت و ظرفیت‌های داخلی، اصلاح امر واردات و صادرات در کشور و همچنین تأکید بر انتقال فناوری به داخل کشور از اقتضائات و ملزومات تحقق این بند می‌باشد.

یکی از محورهای مهم سیاست‌های کلی مربوط به برنامه‌های پنج‌ساله توسعه، بحث‌های مربوط به اقتصاد است. در این بخش از سیاست‌ها نیز به مسئله تولید پرداخته و سعی شده به‌صورت کلان بر تقویت تولید و برداشتن موانع بر سر راه تولید توجه شود؛ به‌عنوان مثال در سیاست‌های کلی برنامه دوم توسعه، در بندهای سه و هفت بر مسئله گسترش و تقویت تولید تأکید شده است. در بند چهار سیاست‌های کلی برنامه سوم توسعه بر اصلاح نظام مالیاتی در جهت برقراری عدالت در گرفتن مالیات و توجه به ضرورت تولید و سرمایه‌گذاری‌های تولیدی اشاره گردیده؛ از طرف دیگر در این سیاست‌ها به ضرورت افزایش تولید داخلی در بند سیزده پرداخته شده است. مسئله تولید در سیاست‌های کلی برنامه چهارم نیز وجود دارد. در بند سوم بر افزایش و ارتقای کیفیت تولید داخلی و فرهنگ‌سازی برای استفاده از تولیدات داخلی پرداخته شده و در بند سی‌وهفتم بر رشد بهره‌وری عوامل تولید تأکید شده است. در سیاست‌های کلی برنامه‌های پنجم و ششم نیز به بحث تولید و تقویت فضای کسب و کار اشاره شده است (پاکنژاد و غمامی، ۱۴۰۱: ۴۴-۴۹).

۲-۲. قوانین عادی

در سال‌های اخیر با توجه به اهمیت یافتن مسائل اقتصادی، مجموعه‌ای از قوانین در حوزه نظام بازار ملی به تصویب مجلس رسیده است که لازم است با توجه به تأثیر آن‌ها بر حوزه تولید، همه آن‌ها در راستای حمایت و رونق تولید ارزیابی شوند تا از تشتت و

آشفستگی در این حوزه جلوگیری شود. مجموعه این قوانین عبارت‌اند از: قانون امور گمرکی، قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز و قانون حمایت از مصرف‌کننده، قانون رفع موانع تولید رقابت‌پذیر و ارتقای نظام مالی کشور، قانون بهبود مستمر محیط کسب و کار، قانون حداکثر استفاده از توان تولیدی و خدماتی کشور و حمایت از کالای ایرانی، قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و برخی قوانین دیگر که احکامی مرتبط در آن‌ها وجود دارد؛ همانند قوانین تنظیم بخشی از مقررات مالی دولت (۱۳۸۰، ۱۳۸۴ و ۱۳۹۳)، قانون کار (با تأکید بر قانون کار در حوزه فناوری)، قانون خط‌مشی کلی و اصول برنامه‌های سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، مجموعه قوانین مالیاتی، مالیات‌های مستقیم و مالیات بر ارزش افزوده، قانون صادرات و واردات قانون تأمین اجتماعی، قانون عملیات بانکی بدون ربا و قانون تسهیل اعطای تسهیلات بانکی و کاهش هزینه‌های طرح و تسريع در اجرای طرح‌های تولیدی و افزایش منابع مالی و کارایی بانک‌ها و همچنین قانون افزایش بهره‌وری بخش کشاورزی و منابع طبیعی.

مجلس شورای اسلامی در یک دسته‌بندی کلی در دو بخش به تصویب قوانین حمایت از تولید ملی پرداخته است:

- دسته اول قوانینی هستند که موضوع آن‌ها مستقیماً حمایت از تولید و رفع موانع تولید است. در این دسته حدود ده قانون قابل شمارش است که عبارت‌اند از: قانون ساماندهی و حمایت از مشاغل خانگی، قانون ساماندهی و حمایت از تولید و عرضه مسکن، قانون تشکیل کارگروه حمایت از تولید، قانون حداکثر استفاده از توان تولیدی و خدماتی کشور و حمایت از کالای ایرانی، قانون رفع موانع تولید، قانون تشکیل شورای رقابت، قانون تشکیل صندوق توسعه ملی، قانون بهبود فضای کسب و کار، قانون ارتقای کیفی تولید خودرو و سایر تولیدات

صنعتی داخلی و قانون ممنوعیت خرید کالاهای خارجی.

- دسته دیگر قوانینی هستند که موضوع اصلی آن‌ها حمایت از تولید ملی نیست، اما بخشی از آن‌ها به موضوع حمایت از تولید داخلی مربوط می‌شود و بر رونق تولید تأثیر دارد. یک نمونه قانون گمرکی است که طبق آن گمرک اختیار دارد بسته‌های حمایتی مالی برای مهلت‌دهی به واحدهای تولیدی در پرداخت حقوق ورودی مواد اولیه تولید را که کمک بسیاری به تولیدکنندگان خواهد کرد، اختصاص دهد. نمونه دیگر قانون هدفمندی یارانه‌هاست که سهم ۳۰ درصدی از درآمد اصلاح قیمت هفت حامل انرژی را برای بخش تولید در نظر گرفته است. نمونه دیگر، تدوین طرح‌های حمایت مالی از تولیدکنندگان ایرانی و طرح میزان کارت اعتباری خرید به کارمندان دولت برای خرید کالای ایرانی است. قانون جدید حمایت از تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان است که از طریق تشکیل انجمن‌های حمایت از حقوق مصرف‌کننده به مبارزه با کالاهای تقلبی و بی‌کیفیت به نفع کالاهای کیفی ایرانی می‌پردازد، از دیگر نمونه‌های این قوانین است.

در قوانین برنامه پنج‌ساله توسعه و نیز قوانین بودجه بیشترین حمایت‌های قانونی از تولید صورت گرفته است و تعداد و سهم احکام قانونی مربوط به حمایت از تولید از برنامه اول توسعه تا آخرین برنامه به‌صورت تدریجی افزایش یافته است. با بررسی احکام و تحلیل محتوای شش قانون برنامه پنج‌ساله از سال ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۱ می‌توان دریافت تاکنون بیست نوع حمایت از تولید در این قوانین به تصویب رسیده است که عبارت‌اند از: حمایت‌های بیمه‌ای، ارزی، ترجیحی، تأمین مالی، تضمین خرید محصولات، تشکیلاتی، دسترسی به بازار، تعرفه‌ای، رسانه‌ای - تبلیغاتی، دیپلماتیک، رقابت و تسهیل ورود، زیرساختی، فنی و آموزشی، مالکیت معنوی، مالیاتی، یارانه نهاده‌ها، منطقه‌ای

و... نکته مشترک این حمایت‌ها وجود رانت به صورت مستقیم و غیرمستقیم می‌باشد؛ به بیان دیگر، دولت با توجه به کثرت متقاضیان برخورداری از این حمایت‌ها، معمولاً مکلف به رعایت ضابطه خاصی برای اعطای این حمایت‌ها نداشته و شاخص و شروط شفاف یا متمایزکننده‌ای ذکر نمی‌شود (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹: ۸-۹؛ به نقل از پاکنژاد و غمامی، ۱۴۰۱: ۵۱).

۳. جایگاه ایران در حمایت از فضای کسب و کار بر اساس شاخص‌ها

در چند سال اخیر، رهبر معظم انقلاب، شعارهای سال را با جهت‌دهی اقتصادی انتخاب نموده‌اند. تأکید و استمرار این رویه توسط رهبر انقلاب در بیش از یک دهه، حاوی دو نکته مهم است: اولاً آنکه فارغ از یک حرکت صرفاً تبلیغاتی، رونق اقتصادی کشور مسئله‌ای با اهمیت و اولویت‌دار برای ایشان است. ثانیاً وضعیت مطلوب مدنظر ایشان در زمینه مسائل اقتصادی کشور تا به امروز محقق نشده است. بر همین اساس، به صورت مختصر اهمیت «مؤلفه‌های حقوقی و قضایی محیط اقتصاد» و نقش آفرینی نهادهای قضایی و حقوقی در این حوزه، به عنوان یکی از مغفولات مهم تحقق اقتصاد مقاومتی و در رأس آن جهش تولید، تحلیل و بررسی می‌گردد (مرکز مالیری، ۱۴۰۱).

شاخص کلی فضای کسب و کار بر پایه ۱۱ شاخص کوچک‌تر با عناوین آغاز سهولت انجام تجارت^۱، شروع کسب و کار^۲، رسیدگی به کسب مجوز^۳، ثبت دارایی‌ها^۴، کسب اعتبارات^۵، حمایت از سرمایه‌گذاری خرد^۶، مالیات^۷، تجارت فرامرزی^۸، اجرای

1. Ease of doing business
2. Starting a business
3. Dealing with construction permits
4. Registering property
5. Getting credit
6. Protecting minority investors
7. Paying taxes
8. Trading across borders

قراردادها^۱، رفع ورشکستگی^۲ و دریافت انرژی برق^۳ محاسبه می‌شود. این شاخص در واقع نشان‌دهنده شفافیت، سهولت و مناسب بودن هر کشور برای انجام فعالیت‌های اقتصادی و تجاری است. هرچه نمره کشوری در شاخص کلی فضای کسب و کار بیشتر باشد دلالت بر شرایط بهتر کسب و کار در آن کشور دارد. بر اساس این گزارش در رده‌بندی جهانی، در سال ۲۰۲۰ رتبه ایران از نظر سهولت انجام تجارت ۱۲۷، شروع کسب و کار ۱۷۸، رسیدگی به کسب مجوز ۷۳، ثبت دارایی‌ها ۷۰، کسب اعتبارات ۱۰۴، حمایت از سرمایه‌گذاری خرد ۱۲۸، مالیات ۱۴۴، تجارت فرامرزی ۱۲۳، اجرای قراردادها ۹۰، رفع ورشکستگی ۱۳۳ و دریافت انرژی برق ۱۱۳ است.

در جمع‌آوری اطلاعات مربوط به شاخص فضای کسب و کار، محدودیت‌هایی وجود دارد و تنها بخش خاصی از بنگاه‌های اقتصادی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و این شاخص دربرگیرنده شاخص‌های کل اقتصاد و تمام بنگاه‌ها نبوده است. این شاخص معیاری برای واکاوی مقرراتی است که به‌طور مستقیم کسب و کارها را تحت تأثیر قرار می‌دهند (گزارش سهولت فضای کسب و کار، ۲۰۱۹).

۳-۱. زیرشاخص‌های فضای کسب و کار

- **آغاز کسب و کار:** در شاخص فضای کسب و کار تمام مراحل رسمی که یک کارآفرین برای شروع کسب و کار و فعالیت صنعتی یا تجاری خود باید طی کند، ثبت می‌شود. فرایندهای قانونی لازم برای آغاز به فعالیت، زمان لازم برای تکمیل فرایندها، هزینه موردنیاز برای تکمیل هر فرایند و حداقل سرمایه اندوخته‌شده قبل از آغاز فعالیت از جمله مواردی است که زیرشاخص آغاز کسب و کار محاسبه می‌کند.

1. Enforcing contracts
2. Resolving insolvency
3. Getting electricity

- **اخذ مجوزهای ساخت و ساز:** تمامی فرایندهای لازم برای کسب پروانه و مجوزهای لازم توسط یک بنگاه از مراجع قانونی توسط شاخص فضای کسب و کار بررسی می شود. از جمله این فرایندها می توان عدم سوء پیشینه، تأییدیه، تکمیل تعهدات و دریافت تأیید بازرسی های لازم را نام برد. مواردی که در زیر شاخص اخذ مجوزهای ساخت و ساز مورد بررسی قرار می گیرند شامل فرایندهای قانونی لازم برای ایجاد واحد تولیدی، زمان لازم برای تکمیل فرایندها و هزینه لازم برای تکمیل هر فرایند می باشد.
- **دریافت اشتراک برق:** به دلیل اهمیت بسیار بالای برق و به طور کلی انرژی در فعالیت های اقتصادی، فرایندهای قانونی لازم برای اتصال به شبکه برق و زمان و هزینه لازم برای تکمیل فرایندها در شاخص فضای کسب و کار مورد توجه قرار گرفته است.
- **ثبت دارایی ها:** تمام مراحل لازم در خرید دارایی و استفاده از آن در فرایند تولید توسط کارآفرین، دریافت اعتبار از طریق دارایی و فروش مجدد آن، در شاخص فضای کسب و کار مورد بررسی قرار می گیرد. فرایندهای قانونی برای ثبت دارایی ها و زمان و هزینه لازم برای تکمیل فرایندها از جمله مواردی است که در این زیر شاخص مورد محاسبه قرار می گیرد.
- **دریافت اعتبار:** ارزیابی حقوق قانونی وام دهنده و وام گیرنده با توجه به امنیت و شفافیت معاملات مورد توجه شاخص فضای کسب و کار قرار دارد. مواردی که زیر شاخص دریافت اعتبار مورد محاسبه قرار می دهد، شامل زیربخش های استحکام حقوق قانونی، عمق اطلاعات اعتباری، پوشش ثبت اسناد اعتباری دولتی و پوشش ثبت اسناد اعتباری خصوصی می باشد.

- **حمایت از سرمایه‌گذاران:** شاخص فضای کسب و کار حمایت از سرمایه‌گذاران را از سه طریق موردتوجه قرار داده و زیرشاخص حمایت از سرمایه‌گذاران را بر اساس این موارد محاسبه می‌کند. این موارد شامل افشاگری مالی، میزان مسئولیت مدیر و سهولت شکایت از سهامداران می‌باشد.
- **پرداخت مالیات:** در شاخص فضای کسب و کار پرداخت‌های الزامی از جمله مالیات از سوی بنگاه‌ها که توسط دستگاه مالیاتی هر کشور مشخص و دریافت می‌شود، مدنظر قرار گرفته است. این پرداخت مالیات بر درآمد یا سود، مالیات بر دارایی، مالیات بر عایدی سرمایه و سایر انواع مالیات را شامل می‌شود.
- **تجارت فرامرزی:** یکی دیگر از مواردی که در شاخص فضای کسب و کار موردتوجه قرار گرفته است، فرایندهای موردنیاز برای صادرات و واردات و طی شدن روند قانونی مربوط به آن است. اسناد موردنیاز برای صادرات یا واردات و زمان و هزینه موردنیاز برای صادرات یا واردات از جمله مواردی است که در زیرشاخص تجارت فرامرزی مورد محاسبه قرار می‌گیرد.
- **اجرایی کردن تعهدات:** زیربخش‌های مربوط به اجرایی کردن تعهدات به بررسی کارایی سیستم قضایی کشورهای مختلف در حل اختلافات بازرگانی و اقتصادی بخش‌های مختلف می‌پردازد. فرایندها و مراحل لازم برای اجرایی کردن تعهدات و زمان و هزینه لازم برای تکمیل فرایندها از مواردی است که در محاسبه زیرشاخص اجرایی کردن تعهدات مدنظر قرار می‌گیرد.
- **حل و فصل ورشکستگی:** زمان، هزینه و اثر ناشی از ورشکستگی بنگاه‌های اقتصادی یکی دیگر از مواردی است که فضای کسب و کار به آن پرداخته

نقش قوه قضائیه در بهبود فضای کسب و کار

است. زمان و هزینه لازم برای وصول بدهی و نرخ بازبایی طلبکاران مواردی است که در محاسبه زیرشاخص حل و فصل ورشکستگی استفاده می شوند.

- **مقررات بازار کار:** از جمله مواردی که در محاسبه زیرشاخص مقررات بازار کار مورد استفاده قرار می گیرند، شامل فرایندهای تولید، شرکت تهیه کننده و پیشنهاددهنده نهاده ها و قراردادهای بازار کار می باشد (نصیری اقدام: ۱۳۸۵).

جدول (۱) نمایی از شاخص کلی فضای کسب و کار در ایران و جهان (اقتباس از بانک جهانی، ۲۰۲۱).

ردیف	شاخص	رتبه				
		ایران	۱	۲	۳	۴
۱	سهولت انجام تجارت	۱۲۷	نیوزلند	سنگاپور	هنگ کنگ	دانمارک
۲	شروع کسب و کار	۱۷۸	نیوزلند	گرجستان	کانادا	سنگاپور
۳	رسیدگی به کسب مجوز	۷۳	هنگ کنگ	مالزی	امارات	دانمارک
۴	ثبت دارایی ها	۷۰	قطر	نیوزلند	رواندا	لیتوانی
۵	کسب اعتبارات	۱۰۴	نیوزلند	آذربایجان	برونی	رواندا
۶	حمایت از سرمایه گذاری خرد	۱۲۸	کنیا	مالزی	نیوزلند	سنگاپور
۷	مالیات	۱۴۴	بحرین	هنگ کنگ	قطر	ایرلند
۸	تجارت فرامرزی	۱۲۳	دانمارک	هلند	لوکزامبورگ	رومانی
۹	اجرای قراردادها	۹۰	سنگاپور	کره جنوبی	نروژ	قزاقستان
۱۰	رفع ورشکستگی	۱۳۳	فنلاند	آمریکا	ژاپن	آلمان
۱۱	دریافت انرژی برق	۱۱۳	امارات	کره جنوبی	هنگ کنگ	مالزی

منبع: www.doingbusiness.org

بر اساس این گزارش، از میان ۱۱ محور کسب و کار، در دو محور وضعیت ایران نسبت به سال قبل بهبود پیدا کرده و در دو محور نیز وضعیت بدتر شده و در هفت محور نیز تغییری حاصل نشده است. نمره ایران در شاخص کسب مجوز ۰/۴ واحد بهبود یافته و از ۷۰/۸ به ۷۱/۲ رسیده است. در شاخص دریافت انرژی برق نیز نمره ایران با ۰/۱ واحد افزایش از ۶۹/۳ به ۶۹/۴ واحد رسیده است. اما در شاخص ثبت دارایی ها نمره ایران ۰/۹ واحد افت داشته و از ۶۹/۰ به ۶۸/۱ رسیده و در شاخص ورشکستگی نیز نمره ایران ۰/۵ واحد کاهش یافته و از ۳۵/۶ به ۳۵/۱ رسیده است.^۱

1. www.doingbusiness.org, Historical Data.

حمایت از سرمایه‌گذاران در بازار سرمایه از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. چگونگی سنجش کمی شاخص حمایت از سرمایه‌گذاران هنوز از موضوعات مورد بحث در محافل مالی است. به این منظور، بانک جهانی تدبیری اندیشیده است. این بانک برای سنجش این شاخص از سه شاخص کمکی استفاده کرده و نهایتاً با جمع‌بندی نتایج آن‌ها، موضوع حمایت از سرمایه‌گذاران را بررسی می‌نماید. این شاخص‌ها عبارت‌اند از:

- (۱) شفافیت معاملات (شاخص افشاء اطلاعات)
- (۲) توان پاسخ‌گویی مدیر در حیطه وظایف محوله خود (شاخص مسئولیت مدیر)
- (۳) توان سهامداران برای بازخواست قانونی در زمینه سوءرفتار مدیران و کارشناسان (شاخص سهولت دادخواست سهامداران).

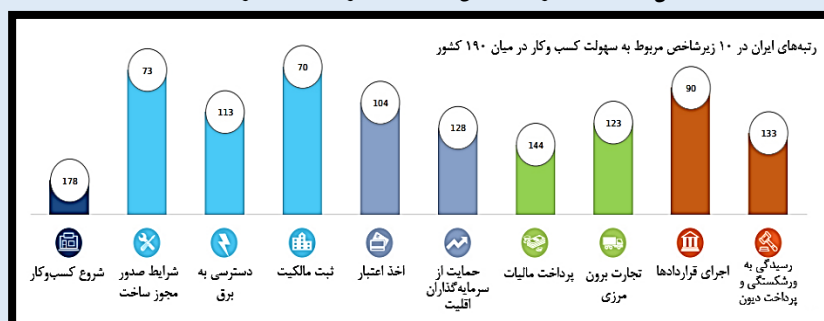
بر اساس تحقیقاتی که بانک مرکزی فنلاند در سال ۲۰۲۰ منتشر کرد، تأثیر حمایت از سرمایه‌گذار بر دسترسی به تأمین مالی، کارآفرینی و مشارکت سرمایه‌گذاران خارجی و اشتغال‌آفرینی تأیید گردیده است. به‌علاوه تأیید شده است که قراردادهای، نسبت به مخاطرات اخلاقی از حساسیت بسیاری برخوردارند. در نتیجه هر چیز که منجر به افزایش کارآفرینی شود، سطح اشتغال را افزایش خواهد داد و برخورداری از استانداردهای اخلاقی در هر بازار، به‌عنوان موضوع مثبت در افزایش مشارکت و کارآفرینی تلقی شده و در پایان، بهبود فضای کسب و کار را در پی خواهد داشت (پورزمانی و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۳-۱۵).

در طی چند سال اخیر، در تهیه گزارش‌های مربوط به رتبه ایران در شاخص حمایت از سرمایه‌گذار، به موضوع تأسیس مقام ناظر در بازار سرمایه ایران توجه نشده و به این دلیل اعداد به‌دست‌آمده برای شاخص‌های مرتبط با حمایت از سرمایه‌گذار در سه سال اخیر، ارقام مطلوبی را نشان نمی‌دهد. در گزارش سال ۲۰۲۰ بانک جهانی،

نقش قوه قضائیه در بهبود فضای کسب و کار

روش محاسبه امتیاز نماگر «حمایت از سرمایه‌گذاران» تغییر یافته و امتیاز ایران بدون هیچ‌گونه تغییری در مقررات این حوزه و نیز بدون تغییر در داده‌های مربوط به این نماگر، از ۳۳/۳ به ۴۰ افزایش یافته است. در نتیجه ۴۵ رتبه بهبود برای ایران (بدون هیچ‌گونه تغییر و اصلاح واقعی) در این نماگر حاصل شده و تأثیر مثبت بزرگی بر رتبه کل کشور گذاشته است.^۱

شکل (۱) رتبه و میزان شاخص حمایت از سرمایه‌گذاران ایران (۲۰۲۰)

منبع: www.doingbusiness.org

جدول (۲) مقایسه سه شاخص حمایت از سرمایه‌گذاران در ایران و کشورهای منطقه (۲۰۲۰)

(OECD, MENA)

شاخص توانایی سهام‌داران در بازخواست حقوق قانونی	شاخص میزان پاسخ‌گویی مدیر	شاخص شفافیت معاملاتی	
۰	۴	۵	ایران
۳/۶	۴/۷	۵/۸	MENA
۶/۵	۵/۱	۶/۴	OECD

منبع: www.doingbusiness.org

1. World Bank Group, Doing Business 2020, Economy Profile, Iran, Islamic Rep.

۴. وضعیت فضای کسب و کار ایران در جهت حمایت از تولید داخلی

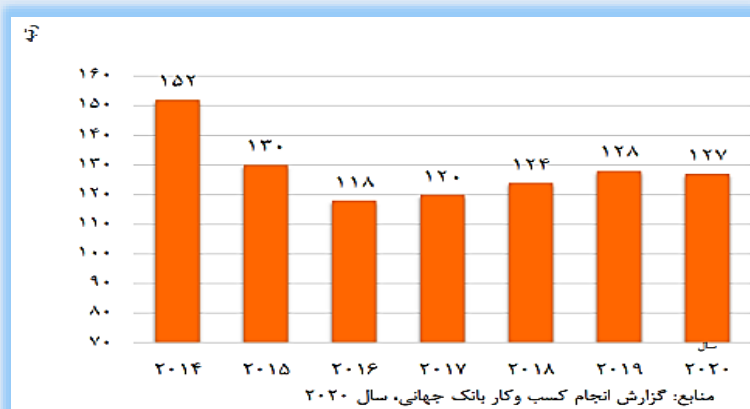
جایگاه ایران در شاخص های بین المللی کسب و کار در جهان و در منطقه سند چشم انداز در سال های اخیر تاحدی تنزل یافته است. مهم ترین مشکلات محیط کسب و کار ایران در حال حاضر به شرح ذیل می باشند:

بی ثباتی و نااطمینانی در محیط کسب و کار: شامل پیش بینی ناپذیری و نوسانات متغیرهای اقتصاد کلان همچون نرخ تورم، نرخ ارز، و قیمت مواد اولیه و نیز بی ثباتی در سیاست ها، قوانین و مقررات.

دشواری تأمین مالی: شامل چالش های نظام بانکی و بازار سرمایه در تأمین مالی کسب و کارها.

موانع اداری: شامل موانع اخذ مجوزهای کسب و کار، فساد اداری و طولانی بودن زمان تعامل کسب و کارها با دستگاه های دولتی و غیره.

شکل (۲) رتبه ایران در شاخص سهولت انجام کسب و کار بانک جهانی: ۱۲۷ از ۱۹۰ کشور در سال ۲۰۲۰

شکل (۳) مقایسه وضعیت استان ها در شاخص امنیت سرمایه گذاری (سال ۱۳۹۹)

۴-۱. فضای کسب و کار و رشد اقتصادی

همان طور که پیش ازین نیز گفته شد، اندیشمندان علم اقتصاد عوامل مختلفی را برای رشد اقتصادی مطرح کردند؛ اما نورث و توماس^۱ در سال ۱۹۷۳ با این نظر که تنها عواملی مانند نوآوری، سرمایه انسانی، تحصیلات و انباشت سرمایه عامل رشد نیستند نهادها را به عنوان عامل رشد معرفی کردند (عاصم اوغلو و همکاران، ۲۰۰۵).

به عقیده اقتصاددانان نهادگرا (نورث^۲، ۱۹۹۰) نهادها عامل بنیادین تعیین کننده رشد اقتصادی جوامع هستند. نهادها از آن حیث مهم هستند که سبب ساختارمند شدن انگیزه های نهفته در مبادلات بشری می شوند. مهم ترین کارکرد نهادها کاهش عدم اطمینان و هزینه های مبادله در فعالیت های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جوامع است (کوز^۳، ۱۹۶۰). نهادها با حمایت از حقوق مالکیت، تضمین اجرای قراردادها، ارتقای

1. North & Thomas
2. North
3. Coase

انگیزه‌های کارآفرینان، حفظ ثبات در سطح کلان اقتصادی، مدیریت ریسک‌پذیری و خطرجویی واسطه‌های مالی، ارائه شبکه‌های تأمین اجتماعی و ارتقای پاسخ‌گویی و انتقادپذیری حاکمان، مجموعه‌ای از شرایط و بسترهای سیاسی، فرهنگی، اقتصادی را فراهم می‌کنند که در درون آن، افراد جامعه به کسب و انباشت مهارت و بنگاه‌های اقتصادی به انباشت سرمایه و تولید محصول می‌پردازند (نورث، ۱۹۹۰)؛ بنابراین طراحی یک ساختار ترتیبات نهادی خوب می‌تواند نظم را در امور اجتماعی و اقتصادی برقرار نموده و کارایی و بهره‌وری استفاده از منابع را ارتقا بخشیده و هم‌افزایی و انباشت سرمایه اجتماعی که در برگیرنده سرمایه‌های فکری و انسانی و فرهنگی و یادگیری اجتماعی و خُرد اقتصادی جامعه می‌باشد، منجر به خلاقیت‌ها و آفرینش‌ها و فناوری‌ها و ایده‌پروری‌ها و کارآفرینی‌هایی شود که ارزش افزوده‌ای به مراتب فراتر از صرف انباشت سرمایه فیزیکی و مالی و کار فیزیکی و تولید آن مولدتر و زیاتر خواهد بود.

از طرفی، موفقیت شرکت‌ها تابعی است از دو عامل به هم مرتبط: بافت سیاسی و اقتصادی در سطح کلان هر کشور، محیط کسب و کار آن و راهبرد و عملیات بنگاه‌های اقتصادی، ارتباط این دو عامل به صورت دوطرفه (از بالا به پایین و از پایین به بالا) است. از بالا به پایین، بافت سیاسی و اقتصادی بستر ساز بوده، محیط کسب و کار فضای بهره‌وری و محیط رقابت شرکت‌ها را بهبود می‌بخشد، استراتژی و عملیات شرکت‌ها مناسبات داخلی و یا ثبات برای رشد بهره‌وری شرکت‌ها را فراهم می‌سازد. از پایین به بالا نیز بهره‌وری و کارایی مناسب شرکت‌ها موجب افزایش درآمد و رشد مالیات‌ها گردیده و با تأمین منابع مالی به دولت یاری می‌رساند. بهبود فضای کسب و کار نیز به بهبود نهادهای سیاسی و اقتصادی کمک می‌کند. از سوی دیگر، ضعف در محیط کسب و کار کشور، فرایند تولید و سیاست‌گذاری اقتصادی را به هم می‌ریزد و موجب

بازدارندگی تولید می شود (پورتر^۱، ۲۰۰۹).

همچنین بر اساس دیدگاه نهادگرایی جدید، نوع حکمرانی، مقررات و نهادهای یک کشور از جمله عوامل اولیه و اصلی تعیین کننده انگیزه ها و تمایلات افراد برای سرمایه گذاری فیزیکی و کسب مهارت و فناوری در آن جامعه هستند که همه این عوامل منجر به موفقیت اقتصادی در تولید بیشتر و درآمد بالاتر و رفاه اقتصادی بهتر در بلندمدت می شوند (نورث، ۱۹۹۰). بر این اساس برای برخورد با چالش های توسعه، کشورها نیازمند چارچوب های نهادی هستند که از اقتصاد بازاری حمایت نمایند که لازمه این امر وجود دو نوع از نهادهاست: (۱) نهادهایی که با کاهش هزینه های معاملات و ایجاد اعتماد، مبادلات را تسهیل می کنند؛ (۲) نهادهایی که بر دولت و دیگر بازیگران قدرتمند تأثیر می گذارند و از حقوق مالکیت و افراد در مقابل آن ها حفاظت می کنند و خطر مصادره اموال و نقض قوانین را کاهش می دهند (شرلی^۲، ۲۰۰۸).

عاصم اوغلو و رایبسون^۳ (۲۰۱۰) نیز معتقد هستند نهادهای اقتصادی برای رشد اقتصادی مهم هستند، زیرا انگیزه کنشگران اصلی اقتصادی را شکل می دهند. درواقع آن ها به طور ویژه بر سرمایه گذاری در منابع فیزیکی، انسانی، تکنولوژی و همچنین سازمان های تولید اثر می گذارند. این نهادها نه تنها بر عملکرد اقتصادی، بلکه بر نحوه توزیع درآمد نیز تأثیر می گذارند، همچنین آن ها به تکانه ها یعنی مواردی مانند تغییر در تکنولوژی و محیط بین المللی به عنوان عامل تغییر در نهادها اشاره می کنند (عاصم اوغلو و رایبسون، ۲۰۱۰)؛ بنابراین عدم وجود نهادهای اقتصادی مناسب که پشتیبان فعالیت های اقتصادی سالم می باشد و شکل گیری محیط نامناسب کسب و کار هزینه های بیشتری بر کسب و کارهای کوچک تحمیل می کند، این درحالی است که کسب و کارهای

1. Porter

2. Shirley

3. Acemoglu & Robinson

بزرگ قدرت بیشتری در تأثیرگذاری بر محیط پیرامون خود دارند. آن‌ها می‌توانند با استفاده از رسانه‌ها و ارتباط مستقیم با سیاست‌گذاران و صرف هزینه‌های تبلیغاتی و سایر ابزارهای مؤثر بر افکار عمومی، مشکلات خود را به تصمیم‌گیران انتقال داده، محیط را به نفع خود تغییر دهند و از تغییرات ناخواسته تا حد زیادی جلوگیری کنند اما مؤسسات کوچک و فعالان کم‌توان به دلیل عدم توانایی در مقابله با این مشکلات به ناچار فعالیت خود را تعطیل می‌نمایند (کاسرو^۱، ۲۰۰۴).

همچنین زمانی که نهادها یا فضای کسب و کار نامناسب باشد، بخش خصوصی به سمت اقتصاد زیرزمینی غیرمولد و غیررسمی سوق پیدا کرده، رشوه و فساد افزایش می‌یابد و نهایتاً تبانی در قراردادهای، مزایده‌ها، مناقصه‌ها و خریدهای دولتی زیاد می‌شود که این همه موجبات اتلاف منابع و هدررفت منابع کشور و بی‌نظمی در امور و عدم شفافیت و سلب اعتماد کارگزاران اقتصادی در گرایش به کسب و کارهای مولد و طولانی مدت خواهد گردید که تأثیرات منفی مخفی و پنهانی بر رشد و توسعه اقتصادی جامعه می‌گذارد؛ از این رو کشورهایی که به اهمیت این مسئله پی برده‌اند، تلاش‌های زیادی برای بهبود و گسترش فضای کسب و کار و شاخص‌های مرتبط با آن در اقتصاد ملی به کار برده‌اند (مکیان و همکاران، ۱۳۹۲).

۴-۲. کارآفرینی و محیط کسب و کار

محیطی که اقتصاد را شکل می‌دهد، بر پویایی‌های کارآفرینی در درون هر کشور اثر می‌گذارد. این محیط از طریق وابستگی‌های متقابل بین رشد اقتصادی و نهادها شناخته می‌شود که بر سایر مشخصات مانند کیفیت حکمرانی، دسترسی به سرمایه و سایر منابع و بر ادراکات کارآفرینان اثر می‌گذارد. نورث (۱۹۹۰) و ویلیامسون^۲ (۱۹۹۸) نهادها را

1. Casero

2. Williamson

تعیین‌کننده‌های اساسی رفتار اقتصادی و مبادلات اقتصادی می‌دانند که آثار مستقیم و غیرمستقیمی بر عرضه و تقاضای کارآفرینان می‌گذارد. درواقع تا زمانی که روابط اقتصادی در حوزه‌ای برقرار شود که هزینه‌های معاملاتی مهم باشند، معناداری متغیرهای محیط کسب و کار در تصمیم‌گیری برای اشتغال به فعالیت‌های کارآفرینانه، اهمیت خواهند داشت. نورث (۱۹۹۰) معتقد است هزینه‌های تعیین و تنفیذ قراردادها و هزینه‌های کسب اطلاعات درباره شرایط متغیر بازار، بر کیفیت محیط کسب و کار اثر می‌گذارد و کیفیت محیط کسب و کار نیز از این طریق فعالیت کارآفرینی را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. آثار نورث (۱۹۹۰-۱۹۹۴)، بینش‌های نظری مهمی را درباره توسعه کارآفرینی در محیط‌های مختلف کسب و کار فراهم می‌کند و تأکید می‌نماید که کارآفرینان عاملان اصلی تغییر هستند. سازمان‌هایی مانند بنگاه‌ها که توسط کارآفرینان تشکیل می‌شوند، فعالیت‌ها و استراتژی‌های خود را متناسب با فرصت‌ها و محدودیت‌های موجود در چارچوب نهادی رسمی و غیررسمی منطبق می‌کنند.

کارآفرینان عواملی در سطح اقتصاد خرد هستند که نهادهای ملی را به عملکردهای اقتصادی در سطح کلان ربط می‌دهند؛ زیرا، کارآفرینان در رأس تأسیس و اداره شرکت‌ها قرار دارند و نهادها نیز تعیین‌کننده یک ساختار مبادلاتی هستند که بر هزینه‌های معاملات و نقل و انتقالات تأثیرگذار است و بدین طریق امکان اجرا و سودآوری یک فعالیت اقتصادی را تحت تأثیر قرار می‌دهند. درواقع، این همان سازوکاری است که به واسطه آن، نهادها، تعیین‌کننده‌های اساسی کارایی اقتصادی در بلندمدت تلقی می‌شوند (عیسی‌زاده، مهرانفر، ۱۳۹۱).

همان‌طور که پیش از این بیان شد، کارآفرینان عامل تغییر هستند اما چالش جدی و مهم‌تر آن است که ما نمی‌توانیم از ساختار محیطی که کارآفرینان در آن محیط فعالیت

اقتصادی انجام می‌دهند چشم‌پوشی کنیم و به گفته گاگلیاردی^۱ (۲۰۰۸) در تمام فعالیت‌های اقتصادی که کارآفرینان به‌عنوان عاملان اقتصادی عمل می‌کنند، توسط نهادها تحت تأثیر قرار می‌گیرند. از آنجاکه نهادها شکل‌دهنده ساختارند و درواقع، ساختار و نهادها در قالب یک رابطه پویا عمل می‌کنند، ساختار می‌تواند بر فعالیت‌های کارآفرینانه اثرگذار باشد و تفاوت در سطح کارآفرینی را توضیح دهد.

بامول (۱۹۹۳)، از دیگر اقتصاددانان صاحب‌نظر در زمینه کارآفرینی است. وی اعتقاد دارد، با اینکه کشورهای مختلف در عرضه فعالیت‌های کارآفرینانه متفاوت هستند، اما بزرگ‌ترین تفاوت به سهم کارآفرینی در فعالیت‌های مولد یا غیرمولد بازمی‌گردد. بامول، ما را از شناسایی قوانین یک بازی که نهادهای کارآفرینی نامیده می‌شوند، آگاه می‌سازد. او می‌گوید: «اگر شرایط موجود مناسب باشند، کارآفرینی باعث ایجاد ثروت خواهد شد، اما اگر شرایط مناسبی بر جامعه حاکم نباشد، کارآفرینان در خلق ثروت با شکست مواجه خواهند شد، زیرا در این حالت، فعالیت‌های آن‌ها می‌تواند به سمت فعالیت‌های غیرمولد و حتی مخرب حرکت کند». نکته مهم نگرش بامول در این است که کارآفرینی می‌تواند در اشکال مختلف نمایان شود که بعضی از آن‌ها ممکن است در حالت کلی کاملاً نامناسب و نامطلوب باشند. از نظر وی، با اینکه جامعه می‌تواند منابع و انگیزه‌های توسعه فعالیت‌های کارآفرینی را فراهم کند، اما اگر شرایط نامناسبی بر جامعه حاکم باشد، کارآفرینان این منابع را برای منافع شخصی خویش و به بهای از دست دادن رشد اقتصادی به‌کار خواهند گرفت. بامول معتقد است، تلاش‌ها و فعالیت‌های افراد کارآفرین براساس کیفیت نهادهای اقتصادی، سیاسی و قانونی حاکم بر جامعه شکل می‌گیرد. درواقع، این ساختار نهادی است که تعیین می‌کند تلاش‌های کارآفرینانه در جهت فعالیت‌های مولد است یا غیرمولد. نهادهای مناسب با فراهم آوردن حقوق مالکیت، ایجاد سیستم قضایی

1. Gagliardi

عدالت محور، اجرای قراردادهای و ایجاد محدودیت‌های قانونی مؤثر، باعث شفافیت فضای کسب و کار و رصد و ثبت دقیق کسب و کارهای مولد و نامولد و اجرای سیاست‌های مالیاتی و تعرفه‌ای و مالی و تجاری در راستای حمایت و تقویت گرایش‌ها به کسب و کارهای مولد و کاهش سودآوری فعالیت‌های غیر مولد می‌شوند و موجبات حرکت افراد را به سمت فعالیت‌های مولد که منشأ اساسی رشد اقتصادی و خلق ثروت هستند، فراهم می‌کنند. در این نگرش، تصمیم به انجام فعالیت‌های کارآفرینانه، که کیفیت نهادهای سیاسی و قانونی و به‌طور کلی کیفیت محیط کسب و کار عوامل تعیین‌کننده آن هستند، بستگی دارد (عیسی‌زاده، مهرانفر، ۱۳۹۱).

بوته‌که و کوین^۱ (۲۰۰۳) نیز معتقدند کارآفرینی حاصل رفتار و انتخاب انسان‌هاست، بنابراین، کارآفرینی نمی‌تواند عامل توسعه باشد. بلکه برای تحقق توسعه، نهادهای معینی باید وجود داشته باشند تا از افراد رفتارهای کارآفرینانه تراوش کند (بوته‌که و کوین، ۲۰۰۳)؛ بنابراین اگر چارچوب نهادی یا به عبارتی محیط کسب و کار یک کشور، تولید و نوآوری را تشویق کنند، مسیر کارآفرینی و در نتیجه رشد اقتصادی را هموار می‌نماید (نورث، ۲۰۰۶)؛ بنابراین مشخص است کارآفرینی به دلیل اهمیتی که به نوآوری می‌دهد، نقش اساسی در منافع ملی دارد و هر یک از نقش‌های کارآفرینان از جمله، انجام نوآوری و افزایش رقابت اهمیت زیادی برای رشد اقتصادی دارد.

جدول (۳) ارزیابی نقش کارآفرین در زمینه‌های مختلف

اهمیت کارآفرینی برای رشد اقتصادی	راه‌اندازی شرکت	نوآوری	رقابت	موضوع مشخص	زمینه تحقیق
++	+	+++	++	شومپیتر و بامول	دیدگاه تاریخی
+	*	+	++	نئوکلاسیک‌ها	دیدگاه تاریخی
++	*	+	++	اتریش	دیدگاه تاریخی
+	*	+++	+		نظریه رشد

1. Coyne & Boettke

نقش قوه قضائیه در بهبود فضای کسب و کار

اهمیت کارآفرینی برای رشد اقتصادی	راه اندازی شرکت	نواوری	رقابت	موضوع مشخص	زمینه تحقیق
					درونزا
+++	+	+++	++		تاریخ اقتصاد
++	++	+++	+		ادبیات مدیریت
+++	++	+++	+++	پورتر	اقتصاد صنعتی
+++	+++	+++	+++	الیاسون	اقتصاد تکاملی
• = در ادبیات اشاره نشده است + = به طور ضمنی در ادبیات اشاره شده است ++ = به طور شفاف در ادبیات اشاره شده است +++ = عنصر ضروری در ادبیات است					

منبع: www.doingbusiness.org

با توجه به جدول فوق در دیدگاه تاریخی شومپتر و اتریش، رشد اقتصادی به صراحت توضیح داده شده است. از سوی دیگر، نئوکلاسیک ها هیچ فضای صریح و روشنی برای نقش کارآفرین فعال در نظر نگرفته اند؛ باین حال، نظریه رشد درونزا، دیدگاه های نظری جدیدی در زمینه کارآفرینی ارائه می دهد؛ از طرفی اقتصاد اولین زمینه ای است که کارآفرینی را برای رشد اقتصادی ملت ها حیاتی دانست. در سطح اقتصاد خرد، ادبیات مدیریت سازمان های بزرگ به اهمیت کارآفرینی به صراحت توجه کرده است. فعالیت های پورتر، نقطه شروع مشخصی برای نقش کارآفرینی در تبیین توسعه و رشد اقتصادی ملت ها ارائه می دهد. الیاسون نیز کارآفرینی را برای رشد اقتصادی حیاتی می داند (مقیم و همکاران، ۱۳۹۲).

۵. وابستگی بهبود فضای کسب و کار به عملکرد دستگاه قضا

نظام قضایی از جنبه های مختلفی می تواند بر محیط کسب و کار تأثیرگذار باشد که برخی از آن ها در ذیل درج شده است:

- نظام قضایی نه تنها باید قواعد حقوقی را اجرا کند، بلکه باید قواعد حقوقی را خوب اجرا نماید؛ البته عکس آن نیز صحیح است؛ به طوری که قواعد حقوقی خوب نیز در صورت اجرا نشدن، بی فایده اند.

- یکی از مسائلی که برای محیط کسب و کار اهمیت فراوان دارد، فعالیت در چارچوب قابل پیش بینی است. این جنبه برای کارآفرینان از اهمیت بالایی برخوردار است.
 - قواعد حقوقی باید باثبات باشند. تغییر قواعد منجر به عدم اطمینان در مورد آینده می شود. این امر مانع از سرمایه گذاری شده و رشد را کاهش می دهد.
 - یک نظام قضایی ضعیف، قادر است فساد را ترویج دهد که این امر نه تنها منجر به تحمیل هزینه های مالی بیشتر بر کارآفرینان خواهد شد، بلکه باعث کاهش سرعت کسب و کار نیز می شود.
 - به استقلال اقتصادی به عنوان یک عامل فزاینده نگرسته می شود؛ زیرا این استقلال، محافظت از حقوق مالکیت توسط نظام قضایی را تسهیل می کند. درواقع استقلال، پیش از آنکه گروهی بتواند بر قاضی فشار تحمیل نماید، منجر به نتایج منصفانه تر و قابل پیش بینی تر می شود. نهادهای قضایی کارآمد، می توانند به عنوان نهادی برای تشویق سرمایه گذاری تلقی شوند.
- به طور کلی می توان گفت که در سطح ملی، خصوصی سازی بنگاه های دولتی، قرار کار و مسائلی درخصوص قراردادها، کار و رقابت ایجاد می کنند که بسیاری از قوای قضایی کشورها برای مواجهه با آن ها به میزان کافی آمادگی ندارند. در سطح بین المللی، ادغام اقتصادی با سایر مناطق، کشورها را به تغییر قوانین و فرایندهای حقوقی خود وادار می سازد. زمانی که کشورها به سازمان های بین المللی و منطقه ای مانند سازمان های تجارت جهانی و اتحادیه اروپا می پیوندند، ناگزیر به رعایت پیش شرط های حقوقی خاصی می شوند. درنهایت، کشورها در تلاشند برای جذاب کردن شرایط خود برای سرمایه گذاران بین المللی، قوای قضائیه ناکارآمد یا فاسد را مانعی برای سرمایه گذاری تلقی کنند (مرکز مال میری، ۱۳۹۶: ۱۷).

با این توضیحات پرواضح است که نظام قضائی کارآمد و سالم یکی از ملزومات بهبود فضای کسب و کار محسوب می شود. درغیراین صورت، کارآفرینان، سرمایه گذاران و صاحبان اندیشه اقتصادی رغبتی پیدا نمی کنند در جامعه ای که مبتلا به ناامنی اقتصادی است، فعالیت نمایند؛ زیرا فعالیت اقتصادی در چنین جامعه ای با خطر و ریسک فراوانی همراه است.

همان گونه که بیان شد، امنیت اقتصادی دارای مقدمات، ارکان و شرایطی است که یکی از آن ارکان، مؤلفه های حقوقی و قضایی می باشد. امنیت حقوقی و قضایی به عنوان یکی از مقدمات اساسی و زیرساخت های ضروری در مسیر تحقق امنیت اقتصادی در تمامی نظام های حقوقی و اقتصادی جهان مطرح بوده و می باشد. علت این وابستگی شدید نیز ختم شدن بسیاری از مسائل و معضلات هر کشور به سیستم قضایی آن است؛ به بیانی دیگر، هنگامی که سرمایه گذار از صحت، سرعت رسیدگی و عدالت قضایی کشور سرمایه پذیر اطمینان داشته باشد، واهمه کمتری برای سرمایه گذاری در آن کشور خواهد داشت.

مقابله با مفاسد اقتصادی، از طریق امنیت قضایی، بدین معنا است که حقوق اقتصادی فعالان عرصه اقتصاد در جامعه مورد حمایت قضایی قرار گیرد و ساختار قضایی بتواند مفاسد را از طریق نهادهای نظارتی خود مانند سازمان بازرسی کل کشور و دادستانی کل کشور و دیوان عدالت اداری کشف نماید و از این طریق نقش بی بدیل خود را در تحقق امنیت اقتصادی اجرا و راه را برای سرمایه گذاری های سالم و موجه هموار نماید. از طرف دیگر، زمانی که امنیت برای سرمایه گذاری فراهم شود، سرمایه گذار مجبور به دور زدن قوانین و مقررات نیست؛ چراکه مفسد اقتصادی از ابتدا اهل تخلف نبوده است. اگر با مفاسد اقتصادی مقابله نشود و راه بر مفسدین اقتصادی در کشور باز باشد، تولیدکننده و سرمایه گذاری که می خواهد از طریق صحیح اقدام نماید، دیگر

رغبتی به سرمایه‌گذاری نخواهد داشت. بدین ترتیب، یا از سرمایه‌گذاری در چنین فضایی منصرف می‌شود، یا او هم به جرگه مفسدین اقتصادی خواهد پیوست (فرزانه و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۴-۲۵)؛ به همین دلیل است که مقام معظم رهبری فرموده‌اند: «برخورد با مفسد اقتصادی موجب امنیت اقتصادی است برای غیر مفسد».^۱

البته ممکن است که برخورد قضایی با مفسدین اقتصادی هزینه‌هایی نیز در کوتاه‌مدت به دنبال داشته باشد، اما طبعاً در بلندمدت به امنیت اقتصادی منجر خواهد شد (موسوی مصباح‌الشریعه، ۱۴۰۲: ۱۵). رهبر معظم انقلاب در همین دیدار در قسمتی از سخنان خود بیان داشتند: «درست است که مسئولان استقرار امنیت اقتصادی غالباً در دستگاه‌های اجرایی‌اند (وزارتخانه‌های اقتصادی و دستگاه‌های پولی و بانکی) و این‌ها مسئولند؛ اما نقش قوه قضائیه این است که اگر در مجموعه این عملکردها و تعامل این دستگاه‌ها با مردم، مفسد اقتصادی به وجود آمد، قوه قضائیه آنچنان با او برخورد کند که برخوردش موجب عبرت برای کسانی باشد که دستگاه اقتصادی را به فساد می‌کشانند. این، خود یک عامل مهم در ایجاد امنیت اقتصادی است. بعضی خیال می‌کنند - یا این‌گونه وانمود می‌کنند که خیال کرده‌اند - که برخورد با مفاسد اقتصادی، مخل امنیت اقتصادی است. این عکس قضیه است؛ این درست نقطه مقابل حقیقت است. برخورد با مفسد اقتصادی موجب امنیت اقتصادی است برای غیر مفسد. غیر مفسد کیست؟ اکثریت مردم. مفسد اقتصادی تعداد معدودی هستند؛ سوءاستفاده‌چی‌ها. با این‌ها برخورد سخت بشود تا اکثر مردم، اکثر فعالان صحنه اجتماع که در امر اقتصادی کار می‌کنند، احساس کنند دارای امنیت‌اند و راه صحیح آن، راهی است که آن‌ها پیش گرفته‌اند».

۱. دیدار خانواده شهدای هفتم تیر و مسئولان قوه قضائیه، ۱۳۸۶/۰۴/۰۷.

معظم‌الیه همچنین در فرمان هشت ماده‌ای به سران قوا درباره مبارزه با مفاسد اقتصادی (۱۳۸۰/۰۲/۱۰) چنین تصریح نموده‌اند: «ممکن است کسانی به خطا تصور کنند که مبارزه با مفسدان و سوءاستفاده‌کنندگان از ثروت‌های ملی، موجب ناامنی اقتصادی و فرار سرمایه‌ها است. به این اشخاص تفهیم کنید که به‌عکس، این مبارزه موجب امنیت فضای اقتصادی و اطمینان کسانی است که می‌خواهند فعالیت سالم اقتصادی داشته باشند. تولیدکنندگان این کشور، خود نخستین قربانیان فساد مالی و اقتصاد ناسالم‌اند».

بدون‌شک، برای تحقق امنیت قضایی در عرصه اقتصاد که خروجی آن امنیت اقتصادی فعالان و کنشگران اقتصادی است، می‌بایست مقابله با تخلفات اقتصادی قاطع باشد و درعین حال، به‌گونه‌ای انجام شود که موجب اطمینان بیشتر برای سرمایه‌گذاری سالم شود؛ یعنی به‌نحوی باشد که هم‌زمان از سرمایه‌گذاران حمایت کند و در راستای جلوگیری از دخالت‌ها و رقابت‌های دولتی و شبه‌دولتی و توسعه پایدار، رقابت اقتصادی سالم و آزاد و بسط آن برای همه بنگاه‌های اقتصادی بخش خصوصی و تعاونی باشد. بر این اساس، امنیت اقتصادی می‌تواند خون را در شریان‌های اقتصادی هر جامعه‌ای، چه در عرصه داخلی و چه در عرصه بین‌المللی به جریان و سریان ببندازد. نکته حائز اهمیت آن است که فعالان عرصه اقتصاد با توجه به اینکه نسبت به همه چیز با دید هزینه - فایده نگاه می‌کنند، قائل به این مسئله هستند که هرچه احقاق حق، عادلانه و در فرایند سریع‌تری صورت گیرد، هزینه سرمایه‌گذاری در آن کشور کمتر و سود ناشی از آن هم بیشتر خواهد بود؛ لذا امنیت اقتصادی هرچند چهره حقیقی آن برای مردم یک جامعه و چهره تکلیفی آن بر عهده حاکمیت و دستگاه قضایی در یک جامعه است، لیکن برای فعالان عرصه اقتصاد می‌توان آن را یکی از مهم‌ترین عوامل تحرک و حرکت دانست؛ چراکه اگر فعال اقتصادی خود را در حمایت یک دادگستری مستقل و مقتدر،

عادل و پاکدست نبیند، قطعاً هزینه فعالیت اقتصادی او بالا خواهد رفت و احساس امنیت اقتصادی، چه در مقابل تعرضات بخش خصوصی و چه بخش دولتی، نخواهد داشت؛ لذا به تدریج به دنبال انتقال سرمایه فنی، مالی و تخصصی خود به محیطی امن خواهد شد. بدین ترتیب یکی از عوامل فرار سرمایه‌ها از یک جامعه نبود امنیت قضایی است. بر این اساس، امروزه ما شاهد هستیم که حکومت‌ها به دنبال در نظر گرفتن محاکم ویژه، فرایند ویژه و حتی قوانین ویژه شکلی و ماهوی برای بخش‌های اقتصادی هستند تا بتوانند امنیت سرمایه‌گذاران و فعالان اقتصادی را در یک جامعه هم در برابر تعرضات بخش خصوصی و بخش دولتی فراهم کنند (فرزانه و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۵-۲۶). رسیدگی تخصصی به جرائم اقتصادی، موضوعی است که در بند ۴ سیاست‌های کلی امنیت اقتصادی نیز بر آن تصریح شده است. این گونه اقدامات نه تنها برای فعالان اقتصادی داخلی بلکه برای فعالان اقتصادی خارجی و سرمایه‌گذاران خارجی نیز جذابیت لازم را برای سرمایه‌گذاری در یک کشور فراهم می‌نماید.

۶. تأثیر عملکرد نظام قضایی در ارتقای کارایی بنگاه‌ها

سوی تأثیر مستقیم اصلاحات قضایی، توسعه عملکرد نهادهای قضایی به طور خاص در رشد اقتصادی و فعالیت کارآمد بنگاه‌ها، نقشی حائز اهمیت دارد. بهبود عملکرد نظام قضایی به ویژه کارآمدی دادگاه‌ها به عنوان یکی از مهم‌ترین اصلاحات نهادی برای ارتقای عملکرد بازارها، مورد توجه قرار گرفته است. برای نمونه، بررسی‌ها نشان داده است که دادگاه‌های دارای عملکرد بهتر به بازارهای اعتباری توسعه یافته‌تر منجر می‌شوند. قوه قضائیه قدرتمند امکان رشد سریع‌تر شرکت‌های کوچک و همچنین شرکت‌های بزرگ‌تر در اقتصاد را میسر می‌سازد. علاوه بر این‌ها مطالعات انجام شده در کشورهایی مانند آرژانتین و برزیل نشانگر آن است که کسب و کارهایی که در مناطق واجد دادگاه‌هایی با

عملکرد مطلوب تر مشغول فعالیت هستند از دسترسی بیشتری به اعتبارات برخوردارند. علاوه بر این‌ها چنان‌که در یکی از گزارش‌های بانک جهانی ادعا شده، شواهد نشان می‌دهد که افزایش کارایی قضایی به‌ویژه برای بنگاه‌ها و کارآفرینان کوچک‌تر و غیروابسته، واجد اهمیت است. مطالعات مربوط به دعاوی تجاری در کشورهایی مانند ایتالیا، رومانی، روسیه، اسلواکی، اوکراین و ویتنام بیانگر آن است که شرکت‌های خصوصی تازه‌تأسیس که شبکه‌های عرضه‌کننده و مشتریان آن‌ها خیلی معروف نبوده یا قدرت قابل توجهی در بازار ندارند، بیشتر از دادگاه‌های تجاری برای حل اختلافات خود استفاده می‌نمایند. این در حالی است که شرکت‌های قدیمی‌تر و البته بزرگ‌تر به‌ویژه شرکت‌های تحت مالکیت دولت، اغلب قادرند که اختلافات خود را خارج از دادگاه حل و فصل کنند. به‌طور مشابه در مطالعه‌ای که راجع به بنگاه‌های مواجه با بحران مالی در اندونزی، کره جنوبی، مالزی، فیلیپین و تایلند انجام گرفت، مشخص شد که احتمال تشکیل پرونده ورشکستگی رسمی بنگاه‌های وابسته به گروه‌های تجاری، نصف بنگاه‌هایی است که چنین روابطی ندارند. در مقابل، بنگاه‌های وابسته به گروه‌های تجاری با اتکای بیشتر به سازوکارهایی چون شهرت و اعتبار و نه روش‌های رسمی قضایی برای زمان‌بندی مجدد بازپرداخت بدهی‌های خود، اقدام به مذاکره با بستانکاران می‌کنند (بانک جهانی، ۱۳۸۵: ۳۵۵).

همچنین مطالعه دیگری نشان می‌دهد الگوی پیش‌گفته در صنعت نرم‌افزار هندوستان مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ بدین ترتیب که بنگاه‌های تازه‌تأسیس به‌طور قابل ملاحظه‌ای تمایل به عقد قراردادهای با قیمت ثابت دارند و از وارد شدن در قراردادهای پیچیده و پرهزینه اجتناب می‌کنند؛ این امر نه به دلیل کیفیت پایین‌تر محصول تولیدی این بنگاه‌ها، بلکه به این دلیل است که بنگاه‌های کوچک تازه‌تأسیس اغلب در تولید محصولات با کیفیت بالاتر، عملکرد بهتری در مقایسه با بنگاه‌های

قدیمی‌تر دارند و در عین حال از نفوذ و روابط گسترده بنگاه‌های قدیمی در جهت حل و فصل اختلافات خود از طریق روش‌های غیر قضایی برخوردار نیستند. علاوه بر این یافته‌های مذکور نشانگر آن است که منتفع‌شوندگان اصلی دادگاه‌های تجاری کارآمد، بنگاه‌های کوچک غیر مرتبط با گروه‌های تجاری خصوصی یا دولت هستند که از سوی افرادی اداره می‌شوند که لزوماً هیچ‌گونه روابط اجتماعی مشخصی ندارند.

در مجموع ادعا شده است که اصلاحات قضایی با رویکرد ارتقای حاکمیت قانون، به تسریع رشد اقتصادی کمک می‌کند. چنان‌که به اعتقاد یکی از صاحب‌نظران، تعدادی از مطالعات تطبیقی اقتصادسنجی، شواهد قانع‌کننده‌ای مبنی بر این دارند که تثبیت حاکمیت قانون، رشد اقتصادی را تسهیل می‌کند. یافته‌های بانک جهانی نشان می‌دهد که معیار نهادهای خوب همبستگی قوی با نماگرهای توسعه اقتصادی دارد. سایر مطالعاتی که از معیارهای کمتری در بررسی کیفیت نهادی استفاده می‌کنند و منحصراً بر معیارهای توسعه اقتصادی تمرکز داشته‌اند نیز این یافته‌ها را تأیید می‌کنند. همچنین برخی مطالعات نشان می‌دهند که سطح کلی اطمینان به قوه قضائیه و سایر نهادهای حکومتی همبستگی مثبت با سطح سرمایه‌گذاری و معیارهای عملکرد اقتصادی دارد و نبود اصلاحات تقنینی نهادی، مانع اصلی حفظ سرمایه‌گذاری‌هایی است که موجب رشد اقتصادی می‌شوند. تمام این یافته‌ها نتیجه‌گیری ما را تأیید می‌کند که میان حاکمیت قانون و توسعه اقتصادی رابطه علی وجود دارد (کومار هزرا، ۱۳۹۵: ۴۲-۴۳؛ به نقل از مرکز المیری، ۱۳۹۶: ۱۶).

۷. نقش قوه قضائیه کارآمد در رشد سرمایه‌گذاری و تولید

از آنجاکه امنیت اقتصادی در سطح کلان ملی چارچوب نهادینه‌ای از شرایط متغیرهای کلان اقتصادی، سیاسی، حقوقی و اجتماعی است که اعتماد فعالان اقتصادی در درون

یک نظام ملی را جلب کرده، و با برخورداری از احساس اعتماد به سیاست‌گذاران، ارتقای رشد اقتصاد ملی را تضمین می‌کند، شناخت مؤلفه‌های آن بسیار مهم و حیاتی است؛ از این رو، امنیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری به‌عنوان ارکان مهم و اساسی توسعه اقتصادی شناخته می‌شوند. در این بین، قوه قضائیه به‌عنوان یکی از نهادهای مؤثر در زمینه تضمین امنیت اقتصادی و توسعه آن، می‌تواند به‌عنوان نهاد کارا و مستقل در تضمین امنیت اقتصادی مؤثر باشد. تولید و تجارت در کشوری شکوفا می‌ماند که از یک سیستم قضایی منظم برخوردار باشد و در آن مردم از داشتن دارایی خود احساس امنیت نمایند و در آن قراردادهای حمایت قانون برخوردار باشند و فرض بر آن نیست که از اقتدار دولت در جهت وادار کردن بدهکارانی استفاده شود که توانایی پرداخت بدهی خود را دارند. به‌طور خلاصه، تولید و تجارت به‌ندرت در کشوری شکوفا می‌گردد که درجه معینی از اعتماد به سیستم قضایی آن وجود دارد (بابکی و سلیمی فر، ۱۳۹۳: ۱۵-۳۲). در مقوله توسعه اقتصادی، از نقطه‌نظر حقوقی، مهم‌ترین نقش را مجلس برعهده دارد. اگر در وضع قوانین و مقررات، اصول قانون‌گذاری و کارایی اقتصادی لحاظ شود، متعاقباً قوای اجرایی و قضایی نیز قانون مطلوبی را اجرا و نظارت می‌نمایند. اما در این بین، نقش قوه قضائیه هم بسیار پررنگ است (پورسید، ۱۳۸۲).

بنابراین برای اجرای شرایط توسعه و رشد اقتصادی، پس از تأمین صلح و اصل دارا شدن به جهت و تصویب قوانین مطلوب، وجود قوه قضائیه مستقل و توانمندی لازم است که بتواند اجرای دقیق و صحیح قوانین را تضمین نماید. درواقع دستگاه قضایی با رسیدگی و صدور احکام صحیح و عادلانه، نقشی اساسی در تحقق امنیت اقتصادی داشته، نیازی به ورود نهادهای امنیتی به حوزه‌ها و مسائل جزئی اقتصادی نیست. به بیان دیگر، برای سرمایه‌گذار (داخلی یا خارجی) هیچ تضمینی بالاتر از احساس امنیت قضایی در کشور یا منطقه میزبان سرمایه وجود ندارد. امنیت اقتصادی مهم‌ترین

شاخصه رشد و توسعه یافتگی در تمام کشورها به شمار می‌رود. رشد اقتصادی با امنیت نیز رابطه مستقیم دارد. بدون امنیت نمی‌توان به شکوفایی و پویایی اقتصادی رسید. از همین رو، امنیت برای رشد اقتصاد از ضرورت‌های نخستین محسوب می‌گردد. همچنین دولت‌ها سعی می‌نمایند به صورت مداوم و مستمر امنیت و ثبات را در کشور تأمین نمایند تا فعالیت‌های اقتصادی و دیگر فعالیت‌های جامعه به شکل عادی به چرخش درآید. امروزه بهبود محیط کسب و کار به عنوان روشی مؤثر جهت دستیابی به رشد اقتصادی و اشتغال‌زایی مطرح است. یکی از مؤلفه‌های مهم محیط کسب و کار نظام قضایی است (بابکی و سلیمی‌فر، ۱۳۹۳: ۱۵-۳۲).

قوای قضائیه کارآمد می‌توانند به عنوان نهادی برای تشویق سرمایه‌گذاری تلقی شوند؛ افراد و بنگاه‌ها فقط در صورتی با اطمینان سرمایه‌گذاری می‌کنند که بدانند حقوق مالکیت آن‌ها حفاظت می‌شود. اگر مخاطراتی وجود داشته باشد انگیزه‌های سرمایه‌گذاری ضعیف می‌شود؛ توضیح اینکه به طور کلی می‌توان گفت در دنیای تجارت و سرمایه‌گذاری هم از سوی منابع محلی و هم منابع خارجی برای انجام اصلاحات حقوقی و قضایی به حکومت‌ها فشار وارد می‌شود. در سطح ملی خصوصی‌سازی بنگاه‌های دولتی مسائلی درخصوص قراردادها کار و رقابت ایجاد می‌کنند که بسیاری از قوای قضائیه کشورها برای مواجهه با آن‌ها به اندازه کافی آمادگی ندارند در سطح بین‌المللی ادغام اقتصادی با سایر مناطق کشورها را به تغییر قوانین و فرایندهای حقوقی خود وادار می‌سازد. زمانی که کشورها به سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای مانند سازمان تجارت جهانی یا اتحادیه اروپا می‌پیوندند مجبور به رعایت پیش شرط‌های حقوقی خاصی می‌شوند. در نهایت کشورها در تلاش برای جذاب‌تر کردن شرایط خود برای سرمایه‌گذاران بین‌المللی، قوای قضائیه ناکارآمد یا فاسد را مانع سرمایه‌گذاری تلقی می‌کنند. بدین ترتیب یکی از دلایل اصلی ضرورت اصلاح نظام قضایی به تشویق

سرمایه‌گذاری و مهیا کردن بسترهای لازم برای این مهم بازمی‌گردد؛ به بیان روشن‌تر فرصت‌های سرمایه‌گذاری خارجی تمایل به اصلاح قضایی را افزایش داده است. وجود نظام دادگستری منصفانه کارا و قابل اطمینان سرمایه‌گذاران را مطمئن می‌سازد که اقدام خودسرانه دولت منجر به از میان رفتن سرمایه آنان نشود. سرمایه‌گذاران و کسب و کارهای بین‌المللی فضای باثبات قضایی و قواعد و عملکردهای قابل پیش‌بینی را پیش‌شرط لازم برای رشد اقتصادی بلندمدت و ورود سرمایه‌های بین‌المللی می‌دانند؛ بر این اساس، بسیاری از کشورهای در حال توسعه اصلاح قضایی را به عنوان پیش‌شرط لازم برای تشویق به سرمایه‌گذاری جدید در اولویت قرار داده‌اند. این باور به نحو روزافزونی تقویت می‌شود که وجود قوه قضائیه‌ای که قادر به حل پرونده‌ها به شکل منصفانه و در کمترین زمان ممکن باشد، پیش‌شرط مهم توسعه اقتصادی است. به عنوان نمونه، بر اساس پیش‌فرض‌های تدوین‌کنندگان شاخص، سهولت انجام کسب و کار بانک جهانی میان کیفیت دادگاه و به‌طور کلی نظام قضایی، با میزان سرمایه‌گذاری بنگاه‌ها رابطه‌ای مستقیم وجود دارد. تحقیقات و گزارش‌های متعدد پشتوانه پروژه انجام کسب و کار بانک جهانی نشان می‌دهند، زمانی که دادگاه‌ها سریع، منصفانه و قابل دسترس هستند، کسب و کارها بهتر کار می‌کنند؛ در مقابل فساد در دستگاه قضایی بر اعتماد عمومی بنگاه‌ها و شهروندان و میزان سرمایه‌گذاری تأثیر منفی می‌گذارد (آلبرز، ۱۳۹۲: ۸-۹).

علاوه بر آنچه توضیح داده شد، رشد اقتصادی کشورها پیامدهایی به دنبال دارد که یکی از آن‌ها پیچیده‌تر و گسترده‌تر شدن مناسبات تجاری و بالطبع، افزایش اختلافات و دعاوی مطروحه در دادگستری است و این تحول نقش قوه قضائیه را بیش از پیش با اهمیت می‌سازد. برای نمونه، رشد اقتصادی چین و تعهدات روزافزون بین‌المللی آن کشور، موجب شکل‌گیری مطالباتی مربوط به قوه قضائیه شده است؛ قوه قضائیه‌ای که قادر باشد به نحوی منصفانه و مؤثر و با استفاده از قواعد و آیین دادرسی بی‌طرف دعای

را حل و فصل نماید؛ رهبری چین می‌داند که استقلال قضایی مطابق آنچه در جامعه بین‌المللی تعریف شده، برای تجارت سرمایه‌گذاری و بازار مالی نتایج مثبتی دارد. از همه مهم‌تر شاید این باشد که رهبری چین دریافته است که قوه قضائیه کارآمد و وجود سازوکارهای مؤثر حل و فصل اختلافات و رسیدگی به شکایات، ثبات اجتماعی را بهبود می‌بخشد. مطالعات اخیر میدانی راجع به عکس‌العمل بازار سهام به تصمیمات دادگاه‌های مهم و کنگره خلق چین در هنگ‌کنگ و پکن مؤید آن است که میزان بی‌طرفی تصمیمات قوه قضائیه بر بازارهای مالی تأثیر مثبتی دارند (هندرسن، ۱۳۹۵: ۱۰۷).

۷-۱. وظایف دولت در تأمین و حفظ محیط سیاست‌گذاری درست

حقوق مالکیت، بنیان اقتصاد مبتنی بر بازار و فقرزدایی و رشد اقتصادی است، اما چیزهای به مراتب بیشتری نیز لازم است. بنگاه‌ها نیاز به محیطی دارند که آن‌ها را تشویق به تخصیص منابع کارا، افزایش بهره‌وری و نوآفرینی نماید؛ مگر اینکه بنگاه‌ها اطمینان داشته باشند که سیاست‌ها در طول زمان به صورت معقولی پایدار بمانند، در غیر این صورت آن‌ها سرمایه‌گذاری نمی‌کنند و رشد اقتصادی صورت نمی‌گیرد. در اینجا به چند تجربه بین‌المللی اشاره می‌شود که اتخاذ سیاست‌هایی را برای توسعه اقتصادی مفید می‌نماید و نکاتی را برجسته می‌نماید که چرا کشورها سیاست‌های درست را اتخاذ نمی‌نمایند و ریسک اتخاذ سیاست‌های نادرست را در این دنیای یکپارچه و جهانی شده می‌پذیرند؛ البته تأکید بر یافتن راه‌هایی است که کشورها با توانمندی‌های متفاوت می‌توانند سیاست‌های خوب را دنبال نمایند.

در نهایت مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر فضای کسب و کار را می‌توان در سه گروه کلی دسته‌بندی کرد:

- **جایگاه، نقش، سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌های دولت:** سیاست‌های اقتصادی و سیاسی دولت بر نحوه عملکرد فعالیت‌های اقتصادی اثرگذار، به گونه‌ای که هم می‌تواند منجر به شکل‌گیری یک نظام اقتصادی سالم شود و هم می‌تواند به گسترش اقتصاد زیرزمینی و فساد و در نتیجه ایجاد یک نظام اقتصادی ناکارآمد بیانجامد. دولت‌ها نقش مهمی در فراهم کردن زیرساخت‌ها، حمایت از حقوق مالکیت، نظارت بر فعالیت‌های اقتصادی افراد و بنگاه‌ها و کنترل فساد دارند. در صورتی که اگر در جامعه‌ای دولت ناکارآمد باشد، در آن جامعه قوانین و مقررات به درستی اجرا نمی‌شود و این منجر به ایجاد بی‌ثباتی و نااطمینانی در جامعه می‌شود.
- **نهادهای اقتصادی و سازوکارهای رسمی و غیررسمی حاکم بر آن‌ها:** ایجاد اطمینان لازم برای سرمایه‌گذاران و کارآفرینان در گرو سازماندهی نهادهای مؤثر در شکل‌گیری روابط میان بخش‌های مختلف اقتصادی، ایجاد روابط میان نیروی کار و کارفرما و کسب اعتبار مورد نیاز فعالان اقتصادی توسط نظامی ساختاریافته می‌باشد. بدون وجود نهادهای اقتصادی کارا و مناسب که حامی فعالیت‌های اقتصادی سالم باشد، محیط کسب و کار نامناسب بوده و موجب تحمیل هزینه‌های بیشتری بر فعالیت اقتصادی بخش‌های اقتصادی می‌شود.
- **نظام حقوقی و قضایی:** حمایت از حقوق سرمایه‌گذاران و ایجاد امنیت روانی برای جذب سرمایه، موجب گره خوردن فعالیت‌های اقتصادی با نظام حقوقی و قضایی و همکاری این دو بخش شده است. برای ایجاد یک فضای کسب و کار مناسب و محیط قانونی جذاب برای سرمایه‌گذاران، نظام حقوقی و قضایی باید امنیت سرمایه آن‌ها را تضمین نماید و در صورت ایجاد هرگونه

تهدید برای حقوق قانونی افراد، توانایی حمایت از صاحبان حق را داشته و در حفظ و نگهداری سرمایه آنان از هیچ تلاشی دریغ نکنند (شیرکوند، ۱۳۹۰).

۲-۷. نقش فضای کسب و کار در سیاست گذاری نهادهای تولیدی و کارآفرینانه

عدم وجود نهادهای اقتصادی مناسب که پشتیبان فعالیت های اقتصادی سالم می باشد و شکل گیری محیط نامناسب کسب و کار هزینه های بیشتری بر کسب و کارهای کوچک تحمیل می کند، این درحالی است که کسب و کارهای بزرگ قدرت بیشتری در تأثیرگذاری بر محیط پیرامون خود دارند (کاسرو^۱، ۲۰۰۴).

در جهان امروز تفکر نوآوری و کارآفرینی و استفاده از آن در سازمان ها امری اجتناب ناپذیر است. تولد و مرگ سازمان ها به بینش، بصیرت، توانایی و خلاقیت مدیران و کارکنان سازمان بستگی دارد. اگر سازمان کارآفرین باشد، فرصت ها و شرایط لازم را جهت کارآفرینان فراهم می کند تا مسائل اقتصادی را بهتر درک کرده و از منابع موجود به منظور نوآوری و پیشتازی و رقابت تهاجمی استفاده بیشتری نمایند. در نتیجه سریع تر رشد کرده و در صحنه رقابت، دوام بیشتری می آورند؛ بنابراین به منظور تحقق این امر، باید گرایشات کارآفرینانه را در سازمان ها ترویج داد و روحیه کارآفرینی را در مدیران پرورش داد و در نهایت محیطی کارآفرینانه در سازمان حاکم گردانید. این امر مستلزم شناخت، تبیین و تشریح مفهوم و فرایند کارآفرینی سازمانی است. گرایشات کارآفرینانه سازمانی را می توان از طریق محتوا و ابعاد خاص آن دقیق تر درک نمود. نکته مهم این است که سازمان ها نسبت به سطح کارآفرینی متفاوت اند. سازمان ها می توانند در یک پیوستار کارآفرینی سازمانی دیده شوند که از کمترین میزان تا بیشترین آن در نوسانند، لذا

1. Casero

می‌توان از طریق اندازه‌گیری ابعاد گرایش‌های کارآفرینانه سازمانی، سازمان را مورد بررسی قرار داده و راهکارهایی ارائه نمود.

۸. راهکارهای رونق تولید در بیان رهبری

تولید و تقویت آن با توجه به اهمیت آن به‌عنوان محور فعالیت‌های اقتصادی در سال‌های اخیر توسط مقام معظم رهبری تعیین شده است؛ از طرف دیگر برای تقویت تولید در بیانات ایشان، راهکارهایی بیان شده است که بررسی آن برای نیل به هدف رونق تولید، اهمیت به‌سزایی دارد. به‌همین خاطر در این قسمت از تحقیق به بررسی راهکارهای مطروحه توسط ایشان می‌پردازیم:

۸-۱. برخورد با قاچاق

مسئله قاچاق از مهم‌ترین عوامل ضربه‌زننده به تولید داخلی است. تفاوت قاچاق و بحث واردات در این است که قاچاق بدون کنترل و تعرفه وارد کشور می‌شود (پاکنژاد و غمامی، ۱۴۰۱: ۵۶). رهبر معظم انقلاب اسلامی در این خصوص می‌فرمایند: «یکی از الزامات، مبارزه جدی با قاچاق است که متأسفانه در سال‌های گوناگون این مبارزه جدی به‌درستی انجام نگرفته است و باید انجام بگیرد. البته اخیراً شنیدم که وزارت اقتصاد در گمرک یک سامانه‌ای را به راه انداخته‌اند؛ نقل کرده‌اند که این سامانه بسیار مؤثر است؛ بسیار مفید است برای اینکه جلوی قاچاق را بگیرد».^۱

ایشان ضمن بیان این نکته که دولت به‌واسطه قدرتی که دارد می‌تواند جلوی قاچاق را بگیرد، به مبارزه هدفمند با قاچاق اشاره می‌کند و می‌فرمایند: «مراد من از قاچاق فلان کوله‌بر ضعیف بلوچستانی نیست که می‌رود آن طرف یک چیزی را برمی‌دارد روی کول

۱. بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۷/۱/۱.

خودش می‌آورد این طرف؛ این‌ها که چیزی نیست، این‌ها اهمیتی ندارد؛ با آن‌ها مبارزه هم نشود اشکالی ندارد. من قاچاق‌های سازمان‌یافته بزرگ را می‌گویم؛ ده‌ها کانتینر یا صدها کانتینر اجناس گوناگون قاچاق وارد کشور بشود.^۱ ایشان همچنین می‌فرمایند: «پدیده قاچاق دارای سه اشکال عمده است برای کشور؛ قاچاق از واردات دولتی و گمرکی بسیار بدتر است اولاً سلامت جنس معلوم نیست؛ ثانیاً درآمدی از آن عاید دولت نمی‌شود؛ ثالثاً همان اشکال واردات را دارد که کساد کردن بازار تولید داخلی است».^۲

۸-۲. قانون‌گذاری و سیاست‌گذاری صحیح

امروزه برای مقررات‌گذاری در حوزه اقتصاد، ویژگی‌هایی از قبیل ثبات در مقررات‌گذاری، شفافیت و... بیان می‌شود که با توجه به ماهیت فعالیت‌های اقتصادی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. برخی از این ویژگی‌ها در بیانات مقام معظم رهبری نیز طرح است که به آن اشاره می‌شود:

۸-۲-۱. پرهیز از وضع مقررات دست‌وپاگیر

به‌طورکلی مقررات‌گذاری دولت باید در جهت تسهیل فعالیت‌های اقتصادی باشد؛ هرگونه وضع مقرراتی که باعث افزایش بی‌دلیل هزینه‌های تولیدکننده شود، مقررات دست‌وپاگیری است که باید حذف شود. در این خصوص رهبر معظم انقلاب اسلامی می‌فرمایند: «یک تولیدکننده برای اینکه یک کاری را انجام بدهد و شروع کند از هفت‌خوان باید عبور بکند؛ حالا من می‌گویم هفت‌خوان، درواقع گاهی از هفتاد خوان باید عبور بکند. قوانین، مقررات، این دستگاه می‌آید یک چیزی می‌گوید آن دستگاه می‌آید یک چیزی می‌خواهد، آن دستگاه می‌آید یک مجوزی می‌خواهد؛ چه لزومی

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار کارگران، ۱۳۹۵/۲/۸.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار کارگران، ۱۳۹۵/۲/۸.

دارد؟ این‌ها را جدی باید وارد شد»^۱.

یکی از آسیب‌های ناشی از وضع قوانین و مقررات دست‌وپاگیر، قانون‌گریزی و قانون‌شکنی شهروندان به انحای مختلف و با توسل به طرق متنوع است؛ چراکه برخی شهروندان به‌ویژه فعالان اقتصادی، دور زدن مقررات دست‌وپاگیر را بهترین و کم‌هزینه‌ترین روش برای تمشیت امور خود می‌دانند؛ چنان‌که یکی از نظریه‌پردازان، ادعا نموده از آنجایی که نظام اداره کشورهای در حال توسعه مملو از مقررات متضاد و دست‌وپاگیر است، مقدار زیادی از رشوه‌هایی که تجار و صنعت‌گران به کارمندان و مسئولان می‌پردازند، صرفاً برای تسریع در انجام امور اداری است و رفع موانع و وقفه‌های اداری سبب افزایش تولید و بهبود وضع اقتصادی می‌شود (مرکز مال‌میری، ۱۳۹۵: ۱۷۵).

موانعی که قوانین و مقررات نامناسب بر سر راه کارآفرینان بخش خصوصی به‌وجود می‌آورند، آن‌ها را به سمت اقتصاد غیررسمی و غیرقانونی سوق می‌دهد. گرچه در این صورت، نیروی کار و سرمایه‌گذارانی که در بخش غیررسمی فعالیت می‌کنند، از امکانات و مزایای بخش رسمی محروم می‌شوند، اما عدم استفاده از ظرفیت بالقوه این نیروها برای توسعه و رشد کشور، بزرگ‌ترین زیانی است که جامعه از این حیث متحمل خواهد شد (خیرخواهان، ۱۳۸۸: ۳۴).

۸-۲-۲. ثبات در قوانین و ایجاد احساس امنیت

برنامه‌ریزی به‌عنوان اصل اساسی در فعالیت‌های اقتصادی به‌شمار می‌رود؛ چراکه بدون برنامه‌ریزی فعالیت‌ها ناقص می‌ماند و به هدف مورد نظر نمی‌رسد. یکی از عوامل مهمی که می‌تواند برنامه‌ریزی در یک فعالیت اقتصادی را به هم بزند، تغییر سریع و پی‌درپی سیاست‌ها و قوانین است. این امر باعث می‌شود تولیدکننده یا عوامل تولید در

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت، ۱۳۹۱/۵/۳۰.

آغاز یا در طول فعالیت اقتصادی نتواند به آینده اتکا کند و عملاً ریسک فعالیت تولیدی بالا می‌رود و سرمایه‌گذاری را از بین می‌برد؛ در واقع با تغییر بی‌ضابطه مقررات و سیاست‌های اقتصادی، امنیت اقتصادی از بین می‌رود (پاکنژاد و غمامی، ۱۴۰۱: ۶۳). رهبری معظم انقلاب اسلامی در این خصوص می‌فرماید: «یک مسئله، مسئله ثبات در قوانین است که این به عهده مجلس است. مراقب باشند مدام قوانین مربوط به مسائل اقتصادی از جمله مسائل مربوط به کار را هر روز عوض و بدل نکنند که بشود آن کسانی که می‌خواهند برنامه‌ریزی کنند، برنامه‌ریزی کنند».^۱

ایشان در خصوص ایجاد احساس امنیت اقتصادی نیز این‌گونه می‌فرمایند: «مسئله ایجاد احساس امنیت هم برای کارگر هم برای سرمایه‌گذار یعنی برنامه‌ها، قوانین و مقررات باید جوری باشد که هم کارگر احساس امنیت کند و خاطر جمع باشد، هم سرمایه‌گذار احساس امنیت کند».^۲ همان‌طور که ملاحظه می‌شود، دو عنصر ثبات در مقررات‌گذاری و امنیت اقتصادی به‌عنوان دو مؤلفه در سیاست‌گذاری اقتصادی بیان شده است.

۸-۲-۳. شفافیت سیاست‌ها و مقررات اقتصادی

بی‌تردید یکی از موضوعاتی که تمام جوامع، چه جوامع توسعه‌یافته و چه جوامع در حال توسعه به دنبال آن هستند، دستیابی به رشد اقتصادی بالاتر است. در همین راستا نظریات مختلفی در رابطه با عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی مطرح شد. این نظریات عواملی مانند نیروی کار، سرمایه فیزیکی و تغییرات تکنولوژی را عامل رشد معرفی کردند، اما مطالعات تجربی نشان داد که کشورها علی‌رغم وجود نیروی کار و سرمایه

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از کارگران سراسر کشور، ۱۳۹۴/۲/۹.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در اجتماع کارگران کارخانجات تولیدی داروپخش، ۱۳۹۱/۲/۱۰.

فیزیکی به دلیل فقدان، ناکارآمدی و ناکافی بودن نهادهای حمایت‌کننده رشد ناتوان بودند؛ بنابراین عامل دیگری که در نظریات جدید رشد اقتصادی بر آن تأکید شد، فضای کسب و کار است (رودریک و همکاران^۱، ۲۰۰۴)؛ از این رو برای برخورد با چالش‌های رشد، کشورها نیازمند فضای کسب و کار مناسب هستند. فضای کسب و کاری که از اقتصاد بازاری حمایت کند و با کاهش هزینه معاملات و ایجاد اعتماد، معاملات را تسهیل کند و از حقوق مالکیت افراد حمایت کند (شرلی^۲، ۲۰۰۸)؛ همچنین بهبود فضای کسب و کار علاوه بر آنکه بسترهای لازم و الزامات نهادی و قانونی و زیرساختی برای سرمایه‌گذاران داخلی فراهم می‌شود، برای سرمایه‌گذاران خارجی که با اتکا و استناد به آمارهای فضای کسب و کار قصد بررسی موقعیت و شرایط کشوری را برای سرمایه‌گذاری دارند، ترغیب‌کننده خواهد بود (بهم‌پور و همکاران، ۱۳۹۴) و می‌توان گفت بررسی فضای کسب و کار به عنوان یک مشاور به سرمایه‌گذاران اطلاع می‌دهد که برای سرمایه‌گذاری در زمینه صنعت یا کسب و کار خاص در کشوری مشخص چه خطرات و موانع سیاسی از جمله بی‌ثباتی در قوانین و یا نحوه اخذ اعتبار و ... وجود دارد و یا اینکه آیا سرمایه‌گذاری از نظر هزینه و زمان توجیه اقتصادی دارد یا خیر؟ (لطفی‌نیا، ۱۳۹۱) که این مسئله خود باعث جذب بیشتر سرمایه‌گذاران و کارآفرینان می‌شود، چراکه کارآفرینان برای حضور در فعالیتهای اقتصادی نیازمند وجود فضای سالم، رقابتی و شفاف اطلاعاتی و قوانین کارا می‌باشند؛ در واقع کارآفرینان در محیط امن سیاسی و اقتصادی و اجتماعی راحت‌تر می‌توانند وارد فعالیتهای اقتصادی شده و رشد، تولید و پویایی را در اقتصاد به ارمغان بیاورند (باصری و شاه‌حسینی، ۱۳۸۹).

شناخت وضعیت فضای کسب و کار و تلاش جهت بهبود آن، به عنوان یک راهبرد اقتصادی برای دولت‌ها محسوب می‌شود. بانک جهانی، بهبود فضای کسب و کار را یکی

1. Rodrik et al.

2. Shirley

از چالش‌های اساسی توسعه کشورهای در حال توسعه معرفی کرده و آن را برای ایجاد فرصت‌های شغلی، کاهش فقر، کارآفرینی و بهبود فضای استاندارد زندگی مردم اساسی می‌داند (سلطانی، ۱۳۹۰). در بررسی‌های موردی که گروه‌های پژوهشی بانک جهانی راجع به توسعه کشورهای در حال توسعه انجام داده‌اند، مناسب بودن فضای کسب و کار و فعالیت‌های اقتصادی، شرط لازم و اساسی برای عملکرد خوب اقتصاد کلان و همچنین، عملکرد بنگاه‌های اقتصادی برشمرده شده است (دلار و همکاران^۱، ۲۰۰۳).

از سوی دیگر، تحول اساسی در تولید، رشد اقتصادی و توسعه اقتصادی به کم‌کیف فعالیت کارآفرینان یک جامعه بستگی دارد. فعالیت کارآفرینان نیز بر اساس محیطی که در آن فعالیت می‌کنند، شکل می‌گیرد و توسعه پیدا می‌کند. به هر میزان که محیط کسب و کار مناسب باشد، سرمایه‌گذاری گسترش می‌یابد و به تبع آن اشتغال و درآمد افراد در جامعه افزایش می‌یابد. به‌ویژه وضعیت اقتصادی اقشار پایین نیز به دلیل داشتن شغل و افزایش درآمد بهبود پیدا می‌کند. افزون‌براین، با توسعه فعالیت‌های کارآفرینی در جامعه، قدرت رقابتی فعالان اقتصادی ارتقاء می‌یابد و به تدریج صادرات افزایش و واردات کاهش پیدا می‌کند. به همین دلیل است که دولت‌ها درصدد هستند با بهبود محیط کسب و کار، کارآفرینان بالقوه و بالفعل را برای سرمایه‌گذاری و تولید تشویق کنند (مرادی، ۱۳۹۳)؛ بنابراین شفافیت قوانین و مقررات و دوری از قانون‌گذاری پیچیده از اصول مقررات‌گذاری در حوزه اقتصاد است که در بیانات مقام معظم رهبری نیز به آن پرداخته شده است و صریحاً فرموده‌اند: «مقررات اقتصادی و قوانین ما باید شفاف باشد»^۲.

1. Dollar et al;

۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی، ۱۳۸۵/۳/۲۹.

۸-۲-۴. انسجام و هم‌خوانی سیاست‌ها و مقررات اقتصادی

عدم تعارض قوانین و مقررات با هم و تسهیل‌کننده بودن آن‌ها برای هم، یکی از ویژگی‌های مهم مقررات‌گذاری در حوزه اقتصاد است. این امر سبب می‌شود از کندی و سردرگمی در فعالیت‌های اقتصادی جلوگیری شود و به رونق تولید منجر شود این امر در نظر رهبری نیز مورد توجه بوده و می‌فرمایند: «مقررات اقتصادی و قوانین ما باید ... منسجم باشد و با هم بخواند».^۱

۹. موانع عام حقوقی رونق تولید

وجود برخی از مشکلات در تدوین قوانین و مقررات، به‌صورت عام، مانعی بر سر راه رونق تولید شده‌اند که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از:

۹-۱. عدم امنیت سرمایه‌گذاری

امنیت سرمایه‌گذاری از لوازم تحقق امنیت اقتصادی و رونق تولید است؛ در صورتی که سرمایه‌گذاری در جامعه‌ای پرخطر تلقی شود، طبعاً غالب سرمایه‌گذاران برای حفظ سرمایه خود از آن جامعه دوری می‌گزینند. رهبر معظم انقلاب اسلامی (حفظه‌الله) در این خصوص چنین فرمودند: «یک [مجموعه] وظایفی است که همه ما باید به‌عهده بگیریم. هم آحاد ملت، هم مسئولین دولتی، هم مسئولین قضائی، هم مسئولین قوه مقننه یک وظایفی دارند، الزاماتی دارند؛ این الزامات را اگر انجام بدهند، تولید [رونق می‌گیرد]... یکی از این الزامات [امنیت سرمایه‌گذاری است که این کار ضابطین قوه قضائیه و کار نیروهای امنیتی است؛ باید کاری کنند که امنیت سرمایه‌گذاری محفوظ باشد».^۲

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی، ۱۳۸۵/۳/۲۹.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۶/۰۱/۰۱.

بخشی از مؤلفه‌های محیط کسب و کار در قالب مفهوم امنیت سرمایه‌گذاری قابل تبیین است. کشور یا جامعه‌ای دارای امنیت سرمایه‌گذاری است که مجموعاً از چند ویژگی به این شرح برخوردار باشد: اقتصاد کلان و نیز قوانین و مقررات آن باثبات باشند؛ تغییر سیاست‌ها، قوانین و مقررات در آن قابل پیش‌بینی باشد؛ اطلاعات مورد نیاز کسب و کارها برای همه شفاف باشد؛ حقوق مالکیت به‌طور همه‌جانبه‌ای توسط قوانین و نهادهای قضایی و انتظامی تضمین شده باشد؛ فرهنگ صداقت، درستی و وفای به‌عهد در آن وجود داشته باشد؛ جان و مال شهروندان از تعرض مصون باشد و بالاخره فساد در روابط بخش عمومی و بخش خصوصی وجود نداشته باشد (سیف‌زاده و همکاران، ۱۴۰۰: ۳۶-۳۷). گزارش‌های فصلی پایش امنیت سرمایه‌گذاری در ایران که از سال ۱۳۹۷ با مشارکت فعالان اقتصادی سراسر کشور به‌طور فصلی توسط مرکز پژوهش‌های مجلس تهیه و منتشر می‌گردد، نشان می‌دهد در هر هفت نماگر امنیت سرمایه‌گذاری وضع موجود در پایان دهه ۱۳۹۰ با وضعیت مطلوب فاصله زیادی دارد و فعالان اقتصادی در ایران در تمامی این زمینه‌ها کمابیش احساس نارضایتی می‌کنند که به‌منزله یکی از عوامل تعیین‌کننده در قیمت کالاهای خارجی از جمله نهاده‌ها و کالاهای واسطه‌ای نقش بسیار مهمی در میزان تقاضای کالاهای خارجی در مقایسه با کالاهای داخلی دارد. اگر همواره نرخ ارز به‌پشتوانه درآمدهای نفتی سرکوب شود، عملاً کالاهای داخلی توان رقابت خود را در مقایسه با کالاهای وارداتی از دست می‌دهند؛ چراکه از یک‌سو تورم کالاهای داخلی و از سوی دیگر عدم تغییر نرخ ارز بنگاه‌ها را مجاب می‌کند که به‌جای خرید کالاهای واسطه‌ای داخلی یا سرمایه‌گذاری در تولید آن، به واردات آن‌ها و وابستگی به خارج روی آورند (شاه‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۹؛ به نقل از سیف‌زاده و همکاران، ۱۴۰۰: ۳۷).

۹-۲. بی‌ثباتی قوانین و مقررات

سیاست‌ها و راهبردهای اقتصادی اتخاذ شده از سوی دولت باید از ثبات نسبی و پایدار برخوردار باشد. ثبات قوانین یکی از مؤلفه‌های اصلی اقتصاد پویا، کارآمد و عادلانه است. توجه به این ضرورت در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و امنیت اقتصادی مشخص است. در ذیل بند ۱۰ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی به ایجاد ثبات رویه و مقررات تأکید شده است.

در بند ۳ سیاست‌های کلی امنیت اقتصادی نیز تصریح شده است: «قوانین و سیاست‌های اجرایی و مقررات باید دارای سازگاری، ثبات، شفافیت و هماهنگی باشد». گاهی قانون‌گذاری‌های اقتصادی در کشور ما بدون آنکه همه جوانب و ابعاد مختلف فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی مسئله دیده شود، صورت می‌گیرد. از سوی دیگر، تغییرات مکرر در قوانین مقررات آیین‌نامه‌ها و بخشنامه‌ها، بدترین ضربه را بر امنیت اقتصادی کشور وارد می‌سازد، اگرچه برخی از این تغییرات در اثر تصمیمات خارج از دستگاه‌های اجرایی اتخاذ می‌شوند؛ اما برای سرمایه‌گذار تفاوتی نمی‌کند که تصمیم‌گیر چه کسی بوده است. فقدان استراتژی اقتصادی عدم ارزیابی و اجرای برنامه‌های مدّون کوتاه‌مدت و میان‌مدت تعویض مدیریت‌ها و عزل و نصب‌های جانبدارانه و برخوردهای سلیقه‌ای در مسائل سیاسی فرهنگی و اجتماعی، سبب شده است که اقتصاد کشور از ثبات و پایداری لازم برخوردار نباشد (رهبر و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۱۷).

برای سرمایه‌گذار و فعال اقتصادی ضرورت دارد که قوانین و سیاست‌های اقتصادی مربوطه حداقل در دوره پنج‌ساله تغییری نکند تا بتواند دست به برنامه‌ریزی درازمدت بزند. بدین ترتیب، قوانین باید از یکپارچگی و ثبات قانونی برخوردار باشند تا فعالان اقتصادی بتوانند در محیطی امن فعالیت

نمایند (موسوی و لهراسبی، ۱۳۹۹: ۴۹۰). به تعبیر مقام معظم رهبری (حفظه الله) «ثبات و انسجام باید در مقررات اقتصادی دیده شود؛ مقررات اقتصادی که امروز یک چیزی بگوییم، فردا عوضش نکنیم، فایده‌ای ندارد. مقررات اقتصادی و قوانین ما باید هم ثبات داشته باشد که مردم بتوانند روی آن برنامه‌ریزی کنند، هم باید منسجم باشد و با هم بخواند و شفاف باشد»^۱.

معظم‌له همچنین در یکی از سخنرانی‌هایشان پس از آنکه امنیت سرمایه‌گذاری را یکی از وظایف قوه قضائیه و نیروهای امنیتی معرفی کرده‌اند، بیان نموده‌اند: «یکی از کارهای مهم، ثبات سیاست‌ها است. قوانین دائماً در تغییر نباشد؛ که این کار، کار مجلس شورای اسلامی است. اولاً مقررات و زوائد دست‌وپاگیر را بردارند، ثانیاً ثبات در قوانین ایجاد کنند و هر روز یک قانون جدیدی نیاورند که نتواند [سرمایه‌گذاری شود]...»^۲.

همان‌گونه که بیان شد، یکی از مواردی که سبب بی‌ثباتی در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی کشور شده، اصلاح مکرر قوانین و پراکندگی آن است. اگر قوانین دائماً تغییر کنند، پیش‌بینی‌پذیری فضای کسب و کار مختل می‌شود و امکان فعالیت اقتصادی مطمئن فراهم نخواهد شد. امروزه صاحب‌نظران اقتصادی و حقوقی بر این گزاره اتفاق نظر دارند که ثبات و همچنین شفافیت قوانین و مقررات از مهم‌ترین عوامل در تأمین امنیت اقتصادی کشور است. ثبات قوانین محیط اقتصادی را برای فعالیت‌های اقتصادی تثبیت می‌کند و شفافیت قوانین امکان برنامه‌ریزی دقیق را فراهم می‌آورد. در محاسبات یک تحقیق علمی نشان داده

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی در تاریخ ۱۳۸۵/۰۳/۲۹.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی در تاریخ ۱۳۹۶/۰۱/۰۱.

شده است که بعد از انقلاب اسلامی، مجلس سالیانه به طور متوسط ۳۸ مورد مصوب اصلاحی یا الحاقی به قوانین داشته است. این آمار گویای آن است که قوانین بعد از انقلاب عمر کوتاه‌تری داشته‌اند (موسوی و لهراسبی، ۱۳۹۹: ۴۹۰).

۹-۳. ناهماهنگی قوانین و مقررات

بعضاً قانون‌گذاری‌های اقتصادی از تأمل و دقت و کارشناسی لازم برخوردار نبوده و از انفعال‌های سیاسی و بحران‌های مقطعی به دور نیستند و تحت تأثیر شرایط خاصی، بدون آنکه همه جوانب و ابعاد مختلف فرهنگی، اجتماعی اقتصادی مسئله دیده شود، انجام می‌گیرند؛ در نتیجه در قوانینی که تنظیم می‌شود سیاست‌های همگنی دنبال نمی‌شود و همین مسئله ناهماهنگی بین اجزای مختلف اقتصادی را ایجاد می‌کند.

وجود مراکز شبه قانون‌گذاری مانند شورای پول و اعتبار، شورای اقتصاد و دیگر شوراها و مجامع قانونی نیز به دلیل وجود ناهماهنگی میان مصوبات آن‌ها و در برخی مواقع مداخلات غیر کارشناسی با انگیزه‌های تشدید ناپایداری در قوانین شده‌اند. گرچه بخش قابل توجهی از تردید سرمایه‌گذاران با ابلاغ سیاست‌های مربوط به اصل ۴۴ قانون اساسی منتفی شده، ولی بدون شک قوانین و مقررات کنونی در موارد متعددی با نیازها و الزامات سرمایه‌گذاری هم‌خوانی و سازگاری ندارند. این قوانین معمولاً در شرایط خاص دهه اول بعد از انقلاب اسلامی، با فضایی شبیه به شرایطی که در آن قانون اساسی به تصویب رسیده است، وضع شده‌اند و همان دیدگاه‌های حاکم بر آن زمان در تدوین و جهت‌گیری‌های آن‌ها اثر گذاشته است. به علاوه، اینکه در طول زمان، با تصویب قوانین و مقررات دیگر، بعضاً ناهماهنگی‌هایی بروز کرده که صراحتاً سرمایه‌گذاری را مخاطره‌آمیز کرده است (رهبر و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۱۷).

۹-۴. پراکندگی و تورم قوانین و مقررات

تورم مقرراتی به معنای فربه شدن بیش از حد حجم مقررات، می تواند سبب از میان رفتن ارزش قانون و قانون مداری شود. در چنین نظام هایی، عمدتاً هر بار که مصوبه ای در زمینه ای به تصویب می رسد، به مصوبات قبلی افزوده می شود و شهروندان، شاهد پیدایش تعداد زیادی مصوبه هستند که با محتوایی بسیار فنی، وارد جزئیات می شوند. این تراکم قوانین و مقررات به استحکام حاکمیت قانون کمک نمی کند، بلکه برعکس موجب قانون ستیزی و قانون گریزی می شود (شمس، ۱۳۸۱: ۹۹).

گرچه دغدغه قانون گذاران از وضع قوانین مکرر و پرحجم، تمشیت امور با ابزار قانون است، لیکن نتیجه عملی آن، در بسیاری از موارد چیزی غیر از آن است؛ یعنی قانون شکنی و قانون گریزی. برای نمونه، استدلال شده که هر اندازه مقنن، قوانین بیشتری وضع کند، قوانین در نظر شهروندان از قدرت کمتری برخوردار خواهند بود و ازسوی دیگر، قانون گذار نیز توانایی کمتری در اجرای آن ها دارد (مرکز مالگیری، ۱۳۹۵: ۱۷۶). در خصوص آثار نامطلوب کمیّت بیش از حد مقررات بر محیط کسب و کار، در مقدمه گزارش «انجام کسب و کار» ۲۰۰۴ با عنوان «مقررات بیشتر^۱، پیامدهای ناگواری به همراه دارد» چنین بیان شده: «به طور کلی مقررات بیشتر، با افزایش ناکارآمدی نهادهای عمومی، افزایش تأخیرها و هزینه های بیشتر... و با تعداد بیشتر بیکاران، فساد... بهره وری و سرمایه گذاری کمتر مرتبط است، در حالی که تأثیر خوشایندی نیز بر کیفیت کالاهای بخش خصوصی یا عمومی ندارد. حکومت های کشورهای فقیر که بیش از همه مقررات وضع می کنند، کمترین قابلیت برای اجرا و کمترین نظارت و بازرسی را به منظور حصول اطمینان از عدم سوء استفاده دستگاه قضایی و اخذ رشوه از صاحبان کسب و کار انجام می دهند. مقررات بیش از حد، تأثیر منحرف کننده (فساد انگیز) بر همان افرادی

1. Heavier Regulation

دارند که به قصد حمایت از آن‌ها وضع می‌شوند. افراد ثروتمند و کسانی که از روابط ویژه بهره‌مندند، توانایی گریز از مقررات مزاحم را دارند و حتی در برخی موارد، تحت حمایت این قوانین قرار می‌گیرند» (بانک جهانی، ۱۳۸۷: ۳۱ و ۲۳۱-۲۳۲).

رویه قانون‌گذاری و سیاست‌گذاری کشور ما نیز به نحوی است که قوانین متعدد و مکرر در یک موضوع وضع می‌شوند. مضافاً آنکه در برخی موارد یک قانون با اصلاحیه‌های متعدد و مکرر و همچنین الحاقیه‌های متعدد تغییر می‌کند. در مجموع این رویه‌ها نظامی از قوانین متورم و پراکنده را شکل داده‌اند که به‌شدت با ثبات اقتصادی کشور مغایرت دارد. یک نمونه عینی و مشهود از این مورد، مربوط به قوانین نظام مالیاتی کشور است (موسوی و لهراسبی، ۱۳۹۹: ۴۹۲). امروزه بزرگ‌ترین ثمره نظام مالیاتی صحیح عدالت اقتصادی و از بین بردن فقر در کشور است که به صراحت در بند دوم سیاست‌های کلی امنیت اقتصادی بدان تأکید شده است. مالیات ابرزاری است که می‌تواند توزیع مجدد ثروت در جامعه را عادلانه کند و از گسترش فاصله طبقاتی میان دهک‌های مختلف درآمدی جلوگیری نماید (سلمانی بی‌شک، شاهویری دولت آباد و باستان، ۱۳۹۳: ۸۷). یکی از دلایل عمده ضعف و ناکارآمدی نظام مالیاتی در کشور وجود قوانین و مقررات متعدد پیچیده و بعضاً متناقض است که کار را برای فعالان اقتصادی و کارگزاران دولتی دشوار کرده است. تغییرات مکرر و گسترده در قوانین مالیات‌های مستقیم و غیرمستقیم، احکام مالیاتی موجود در برنامه‌های توسعه بودجه‌های سالیانه و سایر قوانین و در کنار آن‌ها بخشنامه‌ها و آیین‌نامه‌های مالیاتی صادر شده، موجب درهم‌ریختگی و چندپارگی در قوانین مالیاتی کشور شده است، به‌طوری‌که زمینه فساد و فرار مالیاتی و به تبع آن افزایش فاصله طبقاتی در کشور را فراهم کرده است (مرکز المیری، ۱۳۹۳: ۱۱).

به نظر می‌رسد اتخاذ راهکارهایی همچون ساماندهی و تنقیح قوانین موجود، رویکرد حداقلی در تصویب قانون و نظارت مؤثر بر اجرای قوانین می‌تواند به سیاست‌گذاری صحیح اقتصادی کشور کمک شایانی کند (موسوی و لهراسبی، ۱۳۹۹: ۴۹۳).

۹-۵. متزلزل بودن حقوق مالکیت در اثر رواج اسناد عادی در معاملات اموال غیرمنقول

یکی از آثار مخرب اعتباردهی به اسناد عادی در معاملات اموال غیرمنقول، متزلزل بودن حقوق مالکیت و تضعیف امکان سرمایه‌گذاری از جانب سرمایه‌گذار داخلی و خارجی می‌باشد. نظر به اعتبار اسناد عادی مربوط به اموال غیرمنقول، همواره این خطر وجود دارد که افرادی با در دست داشتن سند عادی در خصوص یک ملک یا زمین ادعایی مطرح نموده و موجب ابطال سند مالکیت و زوال مالکیت دارنده سند رسمی شوند؛ این خطر موجب متزلزل شدن حقوق مالکیت اشخاص و دولت است؛ زیرا ادعای اشخاص ثالث نسبت به املاک و اراضی حدیقف و پایانی ندارد و در هر حال قابل طرح در محاکم است.

متزلزل بودن حقوق مالکیت علاوه بر بی‌اعتمادی مردم نسبت به نظام و ایجاد نارضایتی عمومی، سبب فقدان امنیت سرمایه‌گذاری نیز خواهد شد؛ زیرا سرمایه‌گذار در پی یک محیط امن برای احداث کارخانه، کارگاه یا ایجاد بنا برای شرکت خود می‌باشد و امکان معارضه اشخاص ثالث و ادعای مالکیت از جانب آن‌ها، هرگونه سرمایه‌گذاری را دچار مخاطره نموده و امکان سرمایه‌گذاری امن و سودده را از میان می‌برد. به‌ویژه در سرمایه‌گذاری‌های کلان که مستلزم خرید چند هکتار از اراضی برای احداث کارخانجات و زمین‌های کشاورزی است، سرمایه‌گذار باید از عدم امکان طرح ادعا و معارضه مطمئن شود و سپس سرمایه خود را در این مسیر قرار دهد (مهاجری و شکوری، ۱۴۰۱: ۱۶).

۱۰. راهکارهای نظام قضایی در بهبود فضای کسب و کار

بعضی از راهکارهایی که نظام قضایی ما می‌تواند از آن طریق در بهبود فضای کسب و کار را بهبود بخشد عبارت‌اند از:

۱۰-۱. تضمین اجرای قراردادهای

در حوزه کسب و کار، نهادهای قضایی کارویژه‌های اساسی تضمین و حمایت از حقوق مالکیت و اجرای قراردادهای را برعهده دارند. برای تحقق دو هدف پیش‌گفته ضروری است نهادهای قضایی از یک‌سو، ریسک و نااطمینانی شروع و مدیریت کسب و کار را کاهش دهند و از این رهگذر افراد را برای سرمایه‌گذاری تشویق کنند و از سوی دیگر ریسک و نااطمینانی مصرف‌کنندگان و کاربران خدمات قضایی را کاهش دهند که این امر منجر به کاهش هزینه مبادله خواهد شد. هزینه مبادله به این شرح تعریف شده است، عوامل بازار برای آنکه قادر به انجام دادن مبادله‌ای با امنیت شوند، مجبور به تقبل هزینه‌هایی هستند تا بفهمند فرصت‌های مبادله چگونه و کجا رخ می‌دهد و مخاطرات و نااطمینانی‌های احتمالی کدام است. این هزینه‌ها اصطلاحاً هزینه‌های مبادله نام دارند (گروینوگن و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۱)؛ برای نمونه هزینه‌های مبادله در بازار املاک شامل هزینه‌های پیش از انعقاد قرارداد یا هزینه‌های مربوط به بررسی و سنجش ملک (هزینه کسب اطلاعات، هزینه تعیین قیمت و دیگر ویژگی‌های مورد معامله مانند نقشه‌برداری هزینه مذاکره و انعقاد قرارداد) و هزینه‌های بعد از انعقاد قرارداد یا هزینه‌های اجرای قرارداد (حمایت حقوقی - قضایی و ضمانت‌اجراها) است. علاوه بر این‌ها باید توجه داشت که نهاد حقوقی‌ای که بتواند دو عامل محیطی ایجادکننده هزینه در معاملات املاک یعنی عدم قطعیت و پیچیدگی را برطرف یا کنترل کند و پتانسیل رفتار فرصت‌طلبانه یکی از طرفین را از میان ببرد و درعین حال با حمایت‌های حقوقی -

قضایی لازم، هزینه‌های اجرای قرارداد را کاهش دهد، خود هزینه‌بر بوده و منجر به ایجاد هزینه‌هایی در معامله ملک برای متعاملین خواهد بود.

همچنین وجود انحراف و فساد در برخی قضات در دعاوی مربوط به مالکیت، منجر به انتقال ناعادلانه و بلاجهت حقوق مالکیت از یک طرف به طرف دیگر خواهد شد. این انحراف از دادرسی منصفانه و بهینه به افزایش نااطمینانی در محیط کسب و کار منجر خواهد شد. یکی از دلایل اصلی کاهش تمایل افراد به پیگیری اجرای مفاد قرارداد، عدم تضمین کافی توسط بخش قضایی است و بدین ترتیب عملکرد نامناسب و ناکارآمد بخش قضایی از طریق عدم تضمین قراردادها و حقوق مالکیت، آثار به شدت نامطلوب اقتصادی بر جای خواهد نهاد. از سوی دیگر، چنان‌که در یکی از گزارش‌های شورای اروپا آمده است، تأثیر اقتصادی نظام‌های کارآمد و توانمند قضایی، تلاش‌های گسترده برخی کشورها را در این مسیر توجیه می‌کند. به‌طور کلی ادعا شده است که نظام‌های کارآمد قضایی نقشی اساسی در ایجاد اعتماد در گردش اقتصادی را ایفا می‌کنند، در صورتی که نظام قضایی اجرای حق‌ها را تضمین نماید، طلبکاران بیشتر قرض می‌دهند، شرکت‌ها از رفتار فرصت‌طلبانه منصرف می‌شوند و هزینه‌های مبادله کاهش می‌یابد و در کسب و کار نوآورانه که اغلب به دارایی‌های نامشهود مانند حقوق مالکیت معنوی تکیه دارند، سرمایه‌گذاری می‌شود (کمیسون اروپا، ۱۳۹۶: ۱۹).

چنان‌که «آمارتیا سن» تأکید می‌کند، تحول نظام حقوقی در جهت پذیرش قانونی و عملی حقوق مالکیت، پیش شرط برقراری اقتصاد مبتنی بر مالکیت خصوصی است و تا زمانی که از طریق اصلاحات حقوقی و اصلاحات در رویه‌ها قراردادها به نحو آزادانه منعقد نشده و به نحو مؤثری اجرا نشوند، مبادلات نمی‌توانند اثربخش باشند. برنامه‌ریزی برای توسعه اقتصادی بدون آنکه اعتماد موردنیاز به دیگر برنامه‌ها و مقررات وجود داشته باشد و بدون اطمینان ضروری‌ای که ترتیبات مورد توافق می‌توانند به آن‌ها

اتکا کنند، بسیار دشوار است. تا زمانی که درآمدهای هنگفت ناشی از فساد کاهش نیابند و تغییرات حقوقی و رفتاری نیز در این کاهش فساد نقش داشته باشند، سرمایه‌گذاری در کسب و کارهای مولد نمی‌تواند شکوفا شود. تا زمانی که مؤسسات اعتباری توسعه پیدا نکنند و وام‌گیرندگان مایل به بازپرداخت وام‌ها نباشند، تأمین مالی کسب و کارها نمی‌تواند به راحتی انجام شود (سن، ۱۳۹۳: ۲۳). بر این اساس است که برخی از صاحب‌نظران مانند دسوتو، دولت مدرن را دولتی می‌دانند که به جای تمرکز بر سیاست‌گذاری‌های کلان، تلاش خود را به حفاظت گسترده قانونی از حقوق مالکیت معطوف می‌سازند (رنانی، ۱۳۸۹: ۳۱۰-۳۱۷). از نظر بسیاری از اقتصاددانان و به طور خاص اقتصاددانان نهادگرا، چگونگی ترتیبات حقوق مالکیت هر جامعه رفتار اقتصادی افراد را هدایت می‌کند (دادگر، ۱۳۹۰: ۱۷۶).

برقراری اعتماد میان فعالان اقتصادی، مهم‌ترین عامل شکل‌گیری تعاملات اقتصادی در هر کشوری محسوب می‌شود. در نتیجه هر چه سازکارها و نهادهای حقوقی و قضایی، اجرای قراردادها را سریع‌تر و راحت‌تر تضمین کنند، اطمینان فعالان اقتصادی از جلوگیری تضییع حقوق خود بیشتر شده و بالطبع، میزان تعاملات آن‌ها افزایش می‌یابد. از جمله مواردی که منجر به افزایش ضمانت اجرای قرارداد می‌شود، «وجود سازکارهای کارآمد و قابل اعتماد برای حل و فصل اختلافات تجاری» است. بر همین اساس، اصلاح و بازطراحی رویه‌ها و سازوکارهای قضایی به منظور کارآمدسازی رویه‌های رسیدگی و همچنین رفع نواقص قانونی مؤثر در بروز اختلافات تجاری، از جمله وظایف مهم دستگاه قضایی در راستای افزایش ضمانت اجرای قراردادها محسوب می‌شود.

فرایندهای ناکارآمد قضایی، عدم اتقان آرای دادگاه‌ها و همچنین اطاله دادرسی، مهم‌ترین چالش‌های ضمانت اجرای قراردادها در کشور محسوب می‌شود. بررسی

چرایی این موضوع نشان می‌دهد که نبود دادگاه‌های تجاری، ضعف قوانین و ناکارآمدی رویه‌های دادرسی، مهم‌ترین مسائل در نظام قضایی ایران است. از همین رو است که رهبر انقلاب هم از «تشکیل دادگاه‌های تجاری» به عنوان یکی از کلیدی‌ترین اقدامات در راستای بهبود فضای کسب و کار نام بردند (صفرزاده و بنکدار مازندرانی، ۱۳۸۹: ۱۵۷-۱۲۷).

در مجموع می‌توان عنوان نمود که کارایی نظام حقوقی و قضایی صحیح، قراردادهای کسب و کار را تشویق می‌کند تا با خریداران و فروشندگان جدید کار کنند. و نهادی که قرارداد بین بدهکاران و طلبکاران عرضه‌کنندگان و خریداران را اجرا می‌کند، دادگاه است. با این حال در خیلی از کشورها در سراسر دنیا دادگاه‌ها ممکن است، خیلی کند کار کنند، ناکارآمد و فاسد باشند؛ کارایی قراردادهای اقتصادی و تجاری براساس سه شاخص زیربنایی شوند: اول، تعداد فرایندها که برحسب حکم قانون و مقررات دادگاه باید طی شود که مستلزم ارتباط متقابل طرفین دعوا با قاضی یا مسئولین دادگاه است. دوم، کارایی از نظر زمان است از نظر تقویم روز و برای راه حل اختلاف است. زمان برحسب تعداد روزهایی که فایل شکایت را به دادگاه می‌برد تا وقتی که حل اختلاف به طور کامل انجام پذیرد. این معیار شامل طول زمان و دوره بین اقدامات است. سومین شاخص هزینه رسمی طی کردن فرایندها به صورت درصد بدهی است. این هزینه شامل هزینه دادگاه‌ها و وکالت است.

هر کسب و کار و فعالیتی که دسترسی کارا به دادگاه نداشته باشد، می‌بایستی به سایر سازوکارها اتکا نماید. سازوکارهای رسمی و غیررسمی نظیر انجمن‌های تجاری، شبکه‌های اجتماعی، دفاتر اعتباری و کانال‌های اطلاعات خصوصی، تا تصمیم بگیرند که تحت چه شرایطی و با چه کسانی کسب و کار داشته باشند. بنگاه‌ها همچنین ممکن است سیاست‌های محافظه کارانه‌ای را دنبال کنند و تنها با گروه کوچکی از مردم که رابطه

خویشاوندی یا قومی با خود و یا با طرفین تجاری قدیمی خود دارند، تجارت نمایند. مبادلات با اختلافاتی همراه بود و هر سیاستی که اتخاذ شود، ممکن است به آسیب اجتماعی بیانجامد. اصلی‌ترین دلیل برای تنظیم مقررات برای حل اختلاف تجاری به‌خاطر آن است که عدالت‌ها یا قضاوت‌های غیررسمی آسیب‌پذیرند و حق ضعفا را همانند قدرتمندان و ثروتمندان تضمین می‌نماید؛ اما مقررات سنگین حل اختلاف، اثرات و نتایج منفی در بر دارد. در تمامی کشورهای جهان، هرچقدر که فرایندهای بیشتر لازم باشد تا یک قرارداد اجرا گردد، تأخیرها بیشتر و هزینه نیز بالاتر رفته و ثروت کمتری خلق می‌شود.

۱۰-۲. حمایت از ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول

حقوق مالکیت سنگ‌بنای اقتصاد آزاد است. نه‌تنها موجب تشویق و ترغیب سرمایه‌گذاری و تولید می‌شود بلکه موجب برقراری حقوق فردی و اجتماعی شده و به رونق کسب و کار می‌انجامد. تعریف رسمی و قانونی از حقوق مالکیت نه‌تنها مهم است، بلکه باید مبتنی بر درک اجتماعی بوده و قابلیت اجرا داشته باشد. دولت، قوی‌ترین و کم‌هزینه‌ترین نهادی است که می‌تواند حقوق مالکیت را تعریف و به اجرا بگذارد؛ اما موفقیت در این رابطه به مسائل فرهنگی و ترتیبات نهادی نظیر آداب و رسوم و هنجارهای اجتماعی بستگی دارد. امنیت حقوق مالکیت، نقشی مؤثر در ایجاد انگیزه برای سرمایه‌گذاری و کارآفرینی دارد. حقوق مالکیت ضعیف به‌عنوان مانعی برای سرمایه‌گذاری مجدد سود حاصل از تولید، توسط شرکت‌ها تلقی شده و تضعیف عملکرد اقتصادی را به‌دنبال خواهد داشت. به همین دلیل رهبر انقلاب نیز بر رعایت حقوق مالکیت تأکید کرده‌اند و از آن به‌عنوان یکی از وظایف کلیدی قوه قضائیه در راستای تحقق جهش تولید نام برده‌اند. شاخص «ثبت مالکیت» مؤلفه‌هایی همچون

تعداد مراحل، هزینه و میزان کارآمدی قوانین ثبتی در حمایت از حقوق مالکیت را مورد بررسی قرار می‌دهد. طبق نظر کارشناسان، یکی از دلایل اصلی وضعیت نامناسب نظام حقوقی و قضایی کشور در حوزه «ثبت مالکیت» به مسئله اعتبار اسناد و معاملات عادی در نظام حقوقی کشور برمی‌گردد که زمینه ابطال پذیري اسناد رسمی و در نتیجه تزلزل حقوق مالکیت را فراهم کرده است (اقبالی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۶۷-۱۸۹).

باتوجه به اینکه جایگاه کشور ما در سهولت انجام کسب و کار و به‌ویژه در شاخص حقوق مالکیت دارایی، جایگاه مناسبی نبوده و نیازمند ارتقا می‌باشد، سلب اعتبار از اسناد عادی می‌تواند علاوه بر استحکام مالکیت و قراردادها، موجب رونق سرمایه‌گذاری و ارتقای جایگاه کشور در رتبه‌بندی سهولت انجام کسب و کار جهانی نیز گردد (مهاجری و شکوری، ۱۴۰۱: ۱۶).

۱۰-۳. بهبود روند رسیدگی به ورشکستگی و پرداخت دیون

کارآمدی فرایندها و رویه‌های مربوط به حل و فصل ورشکستگی، ریسک مشارکت و سرمایه‌گذاری اقتصادی را کاهش داده و انگیزه شکل‌گیری روابط تجاری بلندمدت را نیز افزایش می‌دهد. درواقع کارآمدی نظام حل و فصل ورشکستگی، از تعطیلی بنگاه‌های اقتصادی کارآمد که با انباشت بدهی مواجه شده‌اند، جلوگیری کرده و امکان احیای مجدد آن‌ها را فراهم می‌سازد. علاوه‌براین، زمینه توزیع عادلانه منابع شرکت‌های ناکارآمد را بین طلبکاران فراهم می‌کند. کارآمدی فرایند حل و فصل ورشکستگی از طریق بررسی زمان و هزینه مورد نیاز برای بررسی دعاوی ورشکستگی، نرخ بازستانی و کیفیت و اتقان قوانین ورشکستگی بررسی می‌شود.

باین حال نظام قضایی کشور از منظر کارآمدی نظام حل و فصل ورشکستگی در وضعیت مطلوبی قرار ندارد. مشکلات قوانین مرتبط با ورشکستگی، اطاله دادرسی و وجود مسیرهای

پنهان و موازی ثبت دارایی‌ها از جمله مهم‌ترین عوامل مؤثر در وضعیت نامطلوب نظام حل و فصل ورشکستگی در ایران هستند (رهبر و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۵-۱۸).

۱۰-۴. تسهیل فرایند ثبت شرکت‌ها

ثبت رسمی شرکت‌ها، تضمین‌کننده منافع مستقیمی برای شرکت‌ها، صاحبان و کارکنان آن‌ها است. شرکتی که به صورت رسمی ثبت شده باشد، به خدمات و نهادهای مختلفی از دادگاه‌ها گرفته تا بانک‌ها و همچنین بازارهای جدید دسترسی پیدا می‌کند. آسان بودن ثبت شرکت باعث می‌شود که کارآفرینان بیشتری شرکت‌های خود را به صورت رسمی ثبت نمایند که نهایتاً منجر به ایجاد شغل‌های رسمی و باثبات‌تری می‌شود و رشد اقتصادی را به همراه خواهد داشت.

«شروع کسب و کار»، مربوط به دشواری و یا سهولت فرایند ثبت شرکت‌ها می‌شود که کارآمدی این فرایند براساس تعداد مراحل، زمان و هزینه مورد نیاز برای ثبت یک شرکت توسط یک کارآفرین و همچنین حداقل سرمایه مورد نیاز برای ثبت شرکت مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. با توجه به آنکه در ایران سازمان ثبت شرکت‌ها ذیل قوه قضائیه تعریف شده، در نتیجه بهبود وضعیت کشور در حوزه «شروع کسب و کار» نیز در حیطه وظایف قوه قضائیه قرار می‌گیرد (صفرزاده و بنکدار مازندرانی، ۱۳۸۹: ۱۲۷-۱۵۷).

۱۰-۵. ایجاد پنجره واحد صدور مجوز

یکی از مهم‌ترین عوامل مرتبط با محیط کسب و کار که تأثیر زیادی به ایجاد کسب و کارها دارد، فرایند «صدور مجوزها» است. مهم‌ترین قانونی که به این موضوع در آن پرداخته شده، ماده (۷) قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم (۴۴) قانون اساسی است. در این مورد هم قوه قضائیه نقشی جدی در تحقق موضوع برعهده دارد که این نقش می‌تواند به واسطه سازمان بازرسی کل کشور، دادستانی کل کشور و دیوان عدالت

اداری محقق شود. از این گذشته، سه نفر از اعضای «هیئت مقررات‌زدایی و تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار» جزء قوه قضائیه هستند و این هیئت مهم‌ترین مرجع پیگیری ایجاد پنجره واحد برای صدور مجوزها است. به همین دلایل قوه قضائیه به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم نقشی کلیدی در این زمینه دارد (حسین‌زاده، ۱۳۹۷: ۴۹۸-۵۱۰).

۱۰-۶. افزایش سرعت دادرسی در دعاوی تجاری

سرعت در رسیدگی به پرونده‌های مطروحه، همواره نه فقط به‌عنوان یکی از شاخص‌های اساسی در کارایی نظام قضایی، بلکه به‌عنوان شاخصی در جهت رشد اقتصادی و سهولت کسب و کار مورد توجه بوده است؛ برای نمونه گزارش کمیسیون ارزیابی کارآمدی نظام قضایی اروپا در رابطه با عملکرد نظام قضایی ۲۷ کشور عضو اتحادیه اروپا از جمله فرانسه و انگلستان، نشانگر آن است که همبستگی بالایی میان مدت زمان رسیدگی به پرونده‌های غیرکیفری و نرخ رشد تولید ناخالص ملی وجود دارد. یافته مذکور این فرضیه را پشتیبانی می‌کند که کاهش مدت زمان رسیدگی به پرونده‌های قضایی - تجاری، بر رشد اقتصادی تأثیر مثبت دارد. بدین ترتیب وجود یک نظام قضایی که قادر به مدیریت مطلوب پرونده‌های قضایی در جهت به نتیجه رساندن آن‌ها در طی مدت زمان معقول باشد، پیش شرط اساسی رشد اقتصادی شمرده می‌شود (دوبیس و شور و ولیکوگنا، ۱۳۹۳: ۳۷ و ۶۲).

بر اساس گزارش «انجام کسب و کار بانک جهانی در سال ۲۰۱۳، دادرسی و سریع در رسیدگی به اختلافات میان شرکت‌های کوچک نقشی اساسی در بهبود فعالیت‌های تجاری آن‌ها ایفا می‌کند». اگر رسیدگی به اختلافات تجاری بیش از زمان معقول و قابل قبول به طول بینجامد، شرکت‌های کوچک ممکن است فارغ از نتیجه دادرسی و فاقد

تمکن و توانایی مالی برای ادامه فعالیت تجاری در چنین بازه زمانی باشند. در چنین مواردی تعلل در اجرای عدالت و احقاق حق به احتمال زیاد تضییع حقوق را در پی خواهد داشت. در مجموع می توان گفت دادرسی کارآمد، تشریفات غیرضروری را کاهش می دهد، دسترسی به اعتبار را افزایش داده و تجارت را رونق می بخشد.

از سوی دیگر، کندی رسیدگی به پرونده ها و افزایش پرونده های معوقه تأثیرات مخربی بر محیط کسب و کار برجای می گذارد؛ به عنوان نمونه، در یکی از مطالعات انجام شده در خصوص نظام قضایی هند، تأثیرگذاری نامطلوب کندی نظام قضایی در رسیدگی به دعاوی بر اقتصاد ارزیابی و تبیین شده است. اطلاعات موجود حاکی از آن است که در سال ۲۰۰۰، تقریباً ۳/۱ میلیون پرونده در دادگاه های عالی و ۲۰ میلیون پرونده در دادگاه های تالی در دست رسیدگی بوده است. ارزیابی های انجام شده بیانگر آن است که رسیدگی به هر دعوا به طور متوسط دو سال به طول می انجامد. این وضعیت از دو طریق بر نظام اقتصادی آثار سوء می گذارد: نخست اینکه ممکن است رفتار فرصت طلبانه استقراض کنندگان را تشدید و تقویت کند؛ بدین ترتیب که به دلیل اینکه اعتباردهندگان به دلیل کندی نظام قضایی، قادر به اعمال تضمین های الزام آور برای وصول مطالبات خود نخواهند بود و قرض گیرندگان را نیز با آگاهی از این نقصان در ایفای تعهداتشان دچار وسوسه می کنند؛ در عوض اعتباردهندگان نیز با در نظر گرفتن این وضعیت، میزان دسترسی به اعتبارات را تا حد امکان محدود می کنند و از این طریق از هر دو سو موجبات تضعیف بازار اعتبارات فراهم می شود. دوم اینکه، در نظر گرفتن مجازات به صورت جزای نقدی یا جزای غیرنقدی به احتمال بسیار زیاد نمی تواند مانع تصور افراد فرصت طلب در اجرای توافقات قراردادی شان شود. بدین ترتیب، در نظام قضایی که رسیدگی به کندی صورت می گیرد، ارزش مجازات ها کاهش می یابد و نظام قضایی نمی تواند نقش خود را به شایستگی در الزام طرفین به ایفای تعهداتشان ایفا نماید.

یکی از پیشنهادهایی که در راستای کاهش اطاله دادرسی می‌توان ارائه نمود، الکترونیکی شدن رسیدگی به برخی از دعاوی است. گرچه به‌صورت محدود، این اقدام در کشور ما نیز رخ داده، اما جای توسعه بیشتری دارد؛ همان‌گونه که در برخی کشورها، اقدام رواج زیادی یافته است؛ مثلاً در کشور چین در سال ۲۰۱۷ اولین دادگاه اینترنتی در شهر هانگژو شروع به کار کرد. در این دادگاه به دعاوی راجع به تجارت آنلاین، قراردادهای آنلاین مربوط به بدهی‌ها و نقض حقوق مؤلفان در اینترنت، به‌صورت زنده و با پخش زنده اینترنتی رسیدگی می‌شد. مدتی بعد، دومین دادگاه اینترنتی این کشور در پکن فعالیت خود را آغاز نمود. این دادگاه به پرونده‌هایی راجع به موضوعاتی همچون نقل و انتقال مالی، وام، حق ثبت و تکثیر در فضای مجازی و... می‌پردازد^۱. توسعه داور و قضا دایی از برخی دعاوی، از دیگر پیشنهادهایی است که می‌تواند در کاهش اطاله دادرسی از دعاوی تجاری مؤثر باشند.

۱۱. نتایج و پیشنهادها

نظام قضایی کارآمد و سالم یکی از لوازم بهبود فضای کسب و کار محسوب می‌شود. کارآفرینان، سرمایه‌گذاران و صاحبان اندیشه اقتصادی تمایلی به کارآفرینی در جامعه‌ای که مبتلا به ناامنی اقتصادی است، نمی‌باشند؛ زیرا فعالیت اقتصادی در چنین جامعه‌ای با خطر و ریسک فراوانی همراه است. قوه قضائیه به‌عنوان یکی از نهادهای مؤثر در زمینه تضمین امنیت اقتصادی و توسعه آن، می‌تواند به‌عنوان نهاد کارا و مستقل در تضمین امنیت اقتصادی مؤثر باشد. تولید و تجارت در کشوری شکوفا می‌ماند که از یک سیستم قضایی منظم برخوردار باشد و در آن مردم از داشتن دارایی خود احساس امنیت نمایند و در آن قراردادها از حمایت قانون برخوردار باشند.

1. <https://www.yjc.ir/fa/news/6208005>

پراکندگی، تورم، ناهماهنگی و بی ثباتی قوانین و مقررات، عدم امنیت سرمایه گذاری و تزلزل حقوق مالکیت از مهم ترین موانعی است که بر سر راه بهبود فضای کسب و کار قرار دارد. پرواضح است که سرمایه گذار نمی تواند در شرایطی که قوانینی متشت و متکثر، غیرشفاف و متزلزل بر نظام اقتصادی حاکم است و هر آن ممکن است شخصی با ارائه یک سند عادی، اموال غیر منقول او را با لطایف الحیل و از طریق محاکم دادگستری تصاحب نماید، با اطمینان به فعالیت پردازد. دستگاه قضا می تواند از طرق مختلف با مداخله خردمندانه، این شرایط را بهبود بخشد و امنیت را برای سرمایه گذاری به ارمغان آورد.

راهکارهای متعددی نیز وجود دارد که نظام قضایی می تواند به بهبود فضای کسب و کار کمک کند که برخی از آن ها عبارت اند از:

- کاهش سرعت دادرسی در دعاوی تجاری از طریق ترویج داوری، ترویج برگزاری جلسات رسیدگی به دعاوی به صورت الکترونیک، قضا دایی و...؛
- تضمین اجرای قراردادها از طرقی مانند سازکارهای کارآمد و قابل اعتماد برای حل و فصل اختلافات تجاری؛
- بهبود رسیدگی به دعاوی ورشکستگی به دلیل مانع شدن از تعطیلی برخی بنگاه های اقتصادی و انباشت بدهی؛
- سلب اعتبار از رواج اسناد عادی در معاملات اموال غیر منقول به دلیل تأثیر گذاری سوء آن در حقوق مالکیت.

منابع

- اقبال، سعید؛ روستا، علیرضا و آسایش، فرزانه (۱۴۰۰)، تأثیر مدیریت منابع انسانی سبز بر مدیریت زنجیره تأمین سبز با نقش تعدیلگر تعهد مدیران ارشد، فصلنامه مدیریت کسب و کار، دوره ۱۳، شماره ۵۱، صص ۱۶۷-۱۸۹.
- بابکی، روح اله و سلیمی فر، مصطفی (۱۳۹۳)، نقش محیط کسب و کار و آزادی اقتصادی در رشد اقتصادی کشورهای منتخب با رویکرد داده‌های تابلویی، مجله اقتصاد و توسعه منطقه‌ای، سال بیست و یکم، شماره ۸، صص ۱۵-۳۲.
- بانک جهانی (۱۳۸۵)، گزارش توسعه جهانی سال ۲۰۰۲: نهادهایی برای بازار، ترجمه علی حبیبی، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.
- بانک جهانی (۱۳۸۷)، گزارش انجام کسب و کار در ۲۰۰۴ (فهم مقررات)، سنجش و بهبود محیط کسب و کار، جهاد دانشگاهی، واحد تهران.
- بزرگر، ناهید (۱۳۹۳)، بررسی نقش حمایت از حقوق مصرف‌کننده در گرایش به تولید ملی (مطالعه موردی لوازم خانگی در مشهد)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم اداری اقتصادی، دانشگاه فردوسی مشهد.
- پاکنژاد، امین‌الله و غمامی، سید محمدمهدی (۱۴۰۱)، درآمدی بر موانع حقوقی تولید در حوزه مالیات، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، چاپ اول.
- پورزمانی، زهرا؛ کوزه‌گر، پریناز و معدنچی، مهدی (۱۴۰۲)، سطح خوانایی استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی و کسب و کار، فصلنامه مدیریت کسب و کار نوآورانه، دوره پانزدهم، شماره ۵۷.
- پیم آلبرز (۱۳۹۲)، مقایسه تحقیق درباره ارزیابی خاکمیت قانون، ترجمه سعید عطار، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، گروه مطالعات محیط کسب و کار، مسلسل ۱۳۱۵۰.
- حسین‌زاده، هدایت (۱۳۹۷)، اثر بهبود فضای کسب و کار بر رشد اقتصادی در کشورهای در حال توسعه، سیاست‌های راهبردی و کلان، دوره ۶، شماره ۳ (پیاپی ۲۳)، صص ۴۹۸-۵۱۶.

خیرخواهان، جعفر (۱۳۸۸)، اقتصاد رانتی (توزیعی) در برابر اقتصاد تولیدی (رقابتی)، حقوق و اقتصاد، ش ۶، صص ۳۰-۳۶.

دادگر، یدالله (۱۳۹۰)، درآمدی بر تحلیل اقتصادی حقوق، همدان: پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس و نور علم.

دوبییس، اریک و کریستل شورر و مارکو ولیکوگنا (۱۳۹۳)، عملکرد نظام‌های قضایی و وضعیت اقتصادی در کشورهای نمونه عضو اتحادیه اروپا، ترجمه ناصر یارمحمدیان، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (دفتر مطالعات اقتصادی)، شماره مسلسل ۱۳۵۸۳.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲)، المفردات، بیروت: دار العلم، دار الشامیه.
رنانی، محسن (۱۳۸۹)، بازار یا نابازار، تهران: مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.

روزبهان، محمود (۱۳۷۹)، مبانی علم اقتصاد، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
رهبر، فرهاد؛ مظفر خامنه، فرشید و محمدی، شاپور (۱۳۸۶)، موانع سرمایه‌گذاری و تأثیر آن بر رشد اقتصادی در ایران، مجله تحقیقات اقتصاد، (۴) ۴۲.

سلمانی بی‌شک، محمدرضا؛ شاه‌یردی دولت‌آباد، امیر و باستان، فرانک (۱۳۹۳)، بررسی اثرات درآمد مالیاتی و امنیت اقتصادی در ایران (رهیافت متقابل علیت در داده‌های سری‌زمانی)، فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی، ۲ (۷)، صص ۷۳-۹۰.

سیف‌زاده، علی؛ مبارک، اصغر؛ فرهودی، آرش؛ باقری، آیت و عارف، رضا (۱۴۰۰)، فهرست موانع و محدودیت‌های تولید، معاونت پژوهش مرکز توسعه دانش و پژوهش‌های سلامت اداری و مبارزه با فساد.

شاه‌آبادی، ابوالفضل؛ نظیری، محمدکاظم و جمشیدی، امیر (۱۳۹۹)، تأثیر فضای کسب و کار بر سرمایه‌گذاری کشورهای منتخب منطقه منا، محله مدیریت کسب و کار بین‌المللی، دوره ۳، شماره ۲، صص ۶۱-۸۱.

- سن، آمارتیا (۱۳۹۳)، اصلاحات حقوقی و قضائی چه نقشی در فرایند توسعه دارد؟، ترجمه: سعید عطار، تهران: پژوهشگاه قوه قضائیه.
- شمس، عبدالحمید (۱۳۸۱)، مقررات زدایی، تهران: سمت.
- شیرکوند، سعید؛ عباسیان، عزت‌الله و محمودی، وحید (۱۳۹۹)، چهارچوب مفهومی تأمین مالی کارآفرینی در ایران، راهبرد مدیریت مالی، شماره ۲۸.
- صفرزاده، حسین؛ بنکدار مازندرانی، نازنین و جاویدی حق، مریم (۱۳۸۹)، نقش هوشمندی کسب و کار در استقرار اثربخش مدیریت استراتژیک در سازمان‌ها، فصلنامه مدیریت کسب و کار، دوره ۲، شماره ۵، صص ۱۲۷-۱۵۷.
- عمید، حسن (۱۳۸۹)، فرهنگ عمید، تهران: اشجع.
- فرزانه، محمدامین؛ نجارزاده، مجید و آهنگری، احسان (۱۳۹۹)، امنیت قضائی، تهران: پژوهشگاه قوه قضائیه، چاپ اول.
- قنادان، محمود (۱۳۸۶)، کلیات علم اقتصاد، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- کمیسیون اروپا (۱۳۹۶)، رتبه‌بندی قضایی کشورهای عضو اتحادیه اروپا در سال ۲۰۱۶، ترجمه آزاده عبدالله‌زاده، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه.
- گروینوگن، جان؛ آنتون اسپیتھوون و آنت ون دن برگ (۱۳۹۱)، مقدمه‌ای بر اقتصاد نهادگرا، ترجمه: اصلا ن قودجانی، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- مالمیری، احمد (۱۳۹۶)، نقش قوه قضائیه در بهبود محیط کسب و کار، تهران: پژوهشگاه قوه قضائیه، چاپ اول.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۹)، درباره جهش تولید، چهارچوب مفهومی و نظری الگوی راهبری حمایت از تولید در ایران، معاونت پژوهش‌های اقتصادی دفتر مطالعات اقتصادی.
- مرکز مالمیری، احمد (۱۳۹۵)، مفهوم مقررات دست و پاگیر و تبیین آثار آن بر محیط کسب و کار، مجلس و راهبرد، شماره ۸۷، صص ۱۶۳-۲۰۰.

مرکز مالگیری، احمد (۱۴۰۱)، الزامات اصلاح و ارتقای پایگاه اطلاعات قوانین و مقررات مرتبط با محیط کسب و کار (موضوع ماده (۲) قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار)، مرکز پژوهش‌های مجلس، شماره ۱۸۸۲۶.

مرکز مالگیری، احمد (۱۳۹۶)، شاخص‌های نظام قضایی برای بهبود محیط کسب و کار، تهران: پژوهشگاه قوه قضائیه، چاپ اول.

مفتخری مظاهری، علیرضا (۱۳۹۱)، تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی، تهران: کتابخانه فروردین.

موسوی، سید فضل‌الله و لهراسبی، امیر (۱۳۹۹)، بررسی راهبردهای امنیت اقتصادی ایران با رویکرد اقتصاد مقاومتی و اهداف سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، سیاست‌های راهبردی و کلان (۳۱) ۸.

موسوی مصباح‌الشریعه، احمدرضا (۱۴۰۲)، حمایت قضایی از امنیت اقتصادی با تأکید بر اسناد بالادستی و بیانات رهبری، پژوهشگاه قوه قضائیه، چاپ اول.

مهاجری، مریم و شکوری، محمد (۱۴۰۱)، آسیب‌شناسی نظام معاملات اموال غیرمنقول و ارائه الگوی مطلوب ثبت رسمی معاملات در نظام حقوقی ایران، تهران: انتشارات قوه قضائیه، چاپ اول.

نصیری اقدم، علی (۱۳۸۵)، اقتصاد هزینه مبادله، جستارهای اقتصادی، شماره ۵، صص ۱۷۵-۲۰۸.

هندرسن، کیث (۱۳۹۵)، حاکمیت قانون و فساد قضایی در چین: در آن سوی دیوار بزرگ، ترجمه: لیلی منفرد، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه.

Acemoglu, D. and Robinson, J. A. (2010), The role of institutions in growth and development. Review of Economics and Institutions, 1(2): 1 -33.

Acs, Z.J., Audretsch, D.B., Braunerhjelm, P. and Carlsson, B., (2005), Growth and entrepreneurship: an empirical assessment (No. 3205). Papers on entrepreneurship, growth and public policy. Max Planck Institute of Economics Entrepreneurship.

Aghion, P., & Howitt, P (1998), Endogenous Growth Theory. Cambridge, MA: MIT Press.701.

- Aidis, R., Estrin, S. and Mickiewicz, T., (2008), Institutions and entrepreneurship development in Russia: A comparative perspective. *Journal of Business Venturing*, 23(6):656-672.
- Baumol, W.J. (1993), Entrepreneurship, management, and the structure of payoffs.
- Casero, P. A. (2004), Growth, Private Investment and the Cost of Doing Business in Tunisia: A comparative perspective, World Bank, Middle East and North Africa Working Paper, 34.
- North, D. C. (2006), Understanding the process of economic change. Academic foundation, 193.
- <https://www.khamenei.ir>.
- <https://www.yjc.ir/fa/news>
- www.doingbusiness.org
- <https://databank.worldbank.org>

